

quam Melchisedech, eo quod dictum sit de Christo: *A* *Tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech* (Ps. CIX; 4). Nam illum Melchisedech præcipuè gratiæ cœlestem esse virtutem: eo quod a *ad* Christus pro hominibus, deprecator et advocatus ipsorum factus. Melchisedech facere pro cœlestibus angelis atque virtutibus, nam esse illum usque adeo Christo meliorem, ut apator sit, amator sit, agenealogetis sit,

cujus neque initium, neque finis comprehensus sit aut comprehendi possit. Sed post hos omnes etiam Praxæas quidam hæresim introduxit, quam Victorinus corroborare curavit. Hic Deum Patrem omnipotentem Jesum Christum esse dicit; hunc crucifixum passumque contendit et mortuum: præterea seipsum sibi sedere ad dexteram suam, cum prophana et sacrilega temeritate proponit (a).

COMMENTARIUS.

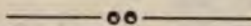
(a) Cum in hujus editionis decursu firmus ratusque nobis sit animus, fragmenta quotquot et ubicumque exstant, dummodo vera vetustatis nota commendentur, in lucem ne pereant, servare iterumque colligere, hæc igitur ultima libri Præscriptionum capita, seu hæreticorum catalogum, quidquid viri summi clarissimique de ejus *Agobardi* secus senserint,

eo loci omittere periculo duximus. De hujus fragmenti auctoritate consulendi sunt Tillemont, in notis ad Tertullian. ad calcem, t. III, p. 659, operis notissimi (Mémoires pour servir à l'histoire ecclésiastique); P. Tournemine, in Ephemerid. Trivultian., an. 1705, jub., aug., p. 511. EDD.

SERIES PRIMA.

LIBRI POLEMICI,

AB AUCTORE MONTANISTA SCRIPTI.



DE CORONA MILITIS.

DE FUGA IN PERSECUTIONE.

ADVERSUS GNOTICOS SCORPIACE.

ADVERSUS PRAXEAM.

ADVERSUS HERMOGENEM.

ADVERSUS MARCIONEM, lib. quinque.

ADVERSUS VALENTINIANOS.

ADVERSUS JUDÆOS.

DE ANIMA.

DE CARNE CHRISTI.

DE RESURRECTIONE CARNIS.

QUINTI SEPTIMI FLORENTIS TERTULLIANI

DE CORONA^(b).

ARGUMENTUM. — Inter eos quos in Montanismo exaravit *B* Tertullianus libros, primum locum obtinet liber de Corona, anno Christi CCI editus, quemadmodum, perdoctum secutus Noesseltum, in sua proœmiali dissertatione Lumper luculenter demonstravit. Occasionem scribendi hujus tractatus auctori præbuit militis factum infra in exordio eleganter enarratum, quod cum christianorum nonnulli reprehenderent, militique Ecclesiam longa pace fruentem temere periculo exponendum improperarent, de cætero asserentes hanc

coronam gestare, esse ornamentum sua natura nec bonum, nec malum, solus Tertullianus, pro aspero suo ingenio, libro de Corona scripto militis caussam propugnavit; acriterque pastores in pace leones, in prælio cervos insectatus, quia sic coronari idololatriæ signum esset, interrogantibus quonam scripturæ loca tales coronas gestare prohiberetur, ait sufficere traditionem. In hoc itaque libro traditionem et consuetudinem non mediocriter extollit, pluraque profert de caeremoniis exempla notatu digna, quæ ex traditione

COMMENTARIUS.

(b) De corona. Sic inscribitur hic liber in cod. TERTULLIANI II.

Agobardi; non ut vulgo, *De corona militis*. Et veterem (Trois.)

recepta esse contendit. Quam opima sit in eo libro A rerum memorabilium, vetustarumque consuetudinum copia, pateat ex ipsomet totius libri synoptico conspectu.

Cum igitur præfracte sanxit coronam gestare contra morem esse et traditionem christianorum, obiter describit baptismi caeremonias, SS. Eucharistiae sacramenta, oblationem pro defunctis, pro natalitiis martyrum, dominicam diem, jejunium, crucis in fronte signum.

Tum, ad suum scopum rediens, totus in coronæ usum invehitur, quem vult vel natura prohiberi, imo originem redolere superstitiosam, saltem insuetum esse patriarchis, prophetis, levitis, nec non et templo Dei, arcæ testamenti, tabernaculis martyriis; demum nulla utendum esse corona, sive militari, sive triumphali, sive castrensi, sive laurea, aureave magistratibus concessa, sive corona lætitiæ, aut nuptiarum, libertorumve vel agonisticæ palæstræ, quippe cum sertum spinarum subiit Christus, Christianisque sit in caelis reposita corona. EDD.

(1) Ita Rhen. et Gelen. ex auctoritate cod. Gorgiensis. Junius e ms. facta liberalitate etc. Miram scripturam protulit Rig. : proxime factum est... liberalitas — expungebatur in castris — milites laureati adibant.

LECTIONES VARIANTES.

(2) Quidam illic magis Dei miles.

(3) In manu otios, vulgata jam et ista disciplina christiano relucebat. Denique singuli designare et ludere.

COMMENTARIUS.

manum eo libentius sequimur, quod etsi ab militis cujusdam facinore Septimius occasionem scribendi sumpserit; tamen haud solos milites, sed omnem omnino Christianum ab coronæ gestamine depellit.

RIG.

CAP. I. — (a) Præstantissimor. inpp. Videlicet L. Septimii Severi patris, et M. Aurelii Antonini Caracallæ filii, sub quibus Tertullianum floruisse D. Hieronymus auctor est in illustrib. Ecclesie viris. RREN.

(b) Expungebantur. Subaudi, donativo. Nam liberalitatis facta est mentio: hoc est donativum promissum militib. solemniter exsolvebatur, sive præstabitur.

RIG.

(c) Duobus dominis servire posse præsumperant. Deo et Cæsari. RIG.

(d) Coronamento in manu otioso. Otiosum dicit inutile et ineptum. Sic ad uxorem: Nobis otiosum est liberos serere, hoc est, Christianis inutile est et ineptum liberos serere, dum sævit in Christianum nomen tyrannus. RIG.

(e) Murmur Tribuno defertur. Sic habet exemplar Agabordi. In codice Divionensi, et vulgatis editionibus legitur: Continuo murmur Tribuno defertur. Sunt qui malint distinguere: Continuo murmur Tribuno defertur. Sed bis idem dici videbitur; nam infrendere cominus est murmur. RIG.

(f) Et res ampliata, et reus ad præf. Vetus exemplar sic omnino habet: Et res am.... ta et reus ad præf. Unde opinari liceat Tertullianum scripsisse: Et res ampliata et reus ad præf. Res ampliari dicitur, cujus cognitio in aliud tempus, vel ad aliud tribunal rejicitur aut remittitur. Itaque rei in judiciis damnantur, absolvuntur, ampliuntur, amburantur. Dammati vel absoluti occurrunt passim. Ampliatorum exempla sunt apud Livium in lib. XIII, ubi de M. Tutinnio: Bis ampliatus, tertio absolutus est reus. Et paulo post, de P. Furio, Philo et M. Martieno: Gravissimis criminibus accusati ambo ampliatique. Ambustorum, hoc est eorum qui in discrimen capitis adducti, neque damnati, neque absoluti sunt, exempla quoque reperiu-

CAPUT PRIMUM.

Proxime facta est liberalitas præstantissimorum imperatorum (1) (a); expungebantur (b) in castris milites laureati. Adhibetur quidam magis Dei miles, cæteris constantior fratribus, qui se duobus dominis (c) servire posse præsumperant, solus libero capite, coronamento in manu otioso (d). Vulgata jam et ista disciplina Christianorum relucebat (2). Denique singuli designare, et eludere eminus, infrendere cominus. Murmur tribuno defertur (e), et persona jam ex ordine accesserat. Statim tribunus: Cur, inquit, tam diversus habitu? Negavit ille cum cæteris sibi licere; caussas expostulatus, Christianus sum, respondit. O militem in Deo gloriosum! Suffragia exinde, et res ampliata, (f) et reus ad præfectos. Ibidem gravissimas penulas (g) posuit, relevari auspicatus, speculatoriam morosissimam (h) de pedibus absolvit, terræ sancte insistere incipiens, gladium nec dominicæ defensionis necessarium (i) reddidit (Math. XXVI, 52): (j) laurea et de manu (3)

tur; ut L. Æmilii Pauli, apud eundem Livium in lib. XXII: Æmilium Paulum, qui cum M. Livio Cos. fuerat, et damnatione collega et sua prope ambustum evaserat, infestum plebi, diis ac multum recusantem, ad petitionem compellit. Et apud Valer. Maximum, ambustæ duæ memorantur, inexplicabili cunctatione, questionibus modo translatis, modo dilatis. RIG.

(g) Gravissimas penulas posuit relevari auspicatus. Notavimus in Apologeticum, pag. 7, penulas gravitate sua fuisse odiosas. Hinc igitur Septimius occasione sumpta, ait militem illum in Deo gloriosum, gravissimo militiæ gentilis onere deposito, jam exinde relevari cœpisse, simul atque onus Christi subiit, quod esse leve Christus ipse docuit. RIG.

(h) Speculatoriam morosissimam de pedibus absolvit. Hæc pertinent ad caligam militarem, præsertimque militis illius qui inter speculatores militaverat, quæ militiæ erat valde, iniquis, morosa et aspera, cum huc illic cursitando, explorando, nuntiandoque vagaretur. Is igitur de caligato speculatore factus Christianus, absolvit de pedibus suis morosissimam illam et molestissimam caligam speculatoriam, et simul cœpit terræ sancte insistere, hoc est, in ipso vestigio mortem pro Christi nomine fortiter oppetere, vitam agere sanctam et innocentem, longe ab similem speculatiæ, quæ et carnificinam ad tribuni nutum plerumque agebat. RIG.

(i) Gladium nec Dominicæ defensionis necessarium. Alludit ad illud Christi ad Petrum: Mitte gladium tuum in vaginam. De quo etiam Augustinus, Epist. ad Vincentium: Petri gladius in vaginam revocatur a Christo, et ostenditur non debuisse de vagina eximi, nec pro Christo. Nempe, ut ait Tertullianus lib. de Patientia, pag. 160: Patientia Domini in Malcho vulnerata est. Itaque Dominus et gladii opera maledixit in posterum. Exarmato Petro, omnem Christianum discinxit. RIG.

(j) Laurea et de manu claruit. Nam coronam in manu gerebat, idcirco laurea de manu claruit, id est, clare visa est, et non de capite, quod liberum erat. RREN.

corrui (1). Et nunc (a) russatus sanguinis sui spe, calceatus (b) de Evangelii paratura, succinetus acutiore verbo Dei, totus de Apostolo armatus (Eph. VI, 11) et de martyrii candida melius coronandus, donativum Christi in carcere expectat. Exinde sententiæ super illo, nescio an Christianorum, non enim aliæ ethnicorum, ut de abrupto, et præcipiti, et mori cupido, qui de habitu interrogatus nomini negotium fecerit: solus scilicet fortis, inter tot fratres commilitones solus Christianus. Plene superest ut etiam martyria recusare meditentur, qui prophetias ejusdem Spiritus sancti respuerint. Mussitant denique (c), tam bonam et longam sibi pacem periclitari. Nec dubito quosdam Scripturas emigrare, sarcinas expedire, fugæ accingi de civitate in civitatem; nullam enim aliam Evangelii memoriæ curant. Novi et pastores (d) eorum, in pace leones, in prælio cervos. Sed de quæstionibus confessionum alibi docebimus. At nunc quatenus et illud opponunt: Ubi autem prohibemur coronari? Hanc magis localem substantiam causæ præsentis aggrediar, ut et qui ex sollicitudine ignorantie quærent, instruantur; et qui in defensionem (2) delicti contendunt, revincantur; ipsi vel maxime Christiani laureati, quibus id solum quæstio est; quasi aut nullum aut incertum saltem haberi possit delictum quod patiatur quæstionem. Nec nullum autem nec incertum, hinc interim ostendam.

CAPUT II.

Neminem dico fidelium coronam capite (3) nosse alias extra tempus tentationis ejusmodi. Omnes ita observant, a catechumenis usque ad confessores et martyras, vel negatores. Videris unde auctoritas moris, de qua nunc maxime quæritur. Porro cum quæritur cur quid observetur, observari interim constat. Ergo nec nullum nec incertum videri potest delictum, quod committitur in observationem suo jam vindicandam nomine, et satis auctoratam consensus patrocini-

nio; plane, ut ratio quærenda sit; sed salva observatione, nec in destructionem ejus, sed in ædificationem (II Cor., XIII, 10) potius, quo magis observes, cum fueris etiam de ratione securus. Quale est autem, ut tunc quis in quæstionem provocet observationem, cum ab ea excidit? et tunc requirat unde habuerit observationem, cum ab ea desit? quando et si ideo velit videri ad quæstionem vocare, ut ostendat se non deliquisse in observationis destitutione, nihilominus deliquisse in observationis præsumptione. Si enim non deliquit hodie suscepta corona, deliquit aliquando recusata. Et ideo non ad eos erit iste tractatus, quibus non competit quæstio, sed ad illos qui studio discendi, non quæstionem deferunt, sed consultationem. Nam et semper quæritur de isto, et laudo fidem quæ ante credit (4) observandum esse quam didicit (Isa. VII, 9). Et facile est statim exigere, ubi scriptum sit, ne coronemur. At enim ubi scriptum est (e), ut coronemur? Expostulantes enim Scripturæ patrociniū in parte diversa, præjudicant suæ quoque parti (5) Scripturæ patrociniū adesse debere. Nam si ideo dicitur coronari licere, quia non prohibeat Scriptura, æque retorquetur ideo coronari non licere, quia Scriptura non jubeat. Quid faciet disciplina? utrumque recipiet, quasi neutrum prohibitum sit? an utrumque rejiciet, quasi neutrum præceptum sit? Sed quod non prohibetur, ultro permissum est. Imo prohibetur quod non ultro est permissum.

CAPUT III.

Et quamdiu per hanc lineam serram reciprocabimus habentes observationem inveteratam, quæ præveniēdo statum fecit? Hanc si nulla Scriptura determinavit, certe consuetudo corroboravit, quæ sine dubio de traditione manavit. Quomodo enim usurpari quid potest, si traditum prius non est? Etiam in traditionis obtentu exigenda est, inquis, auctoritas scripta. Ergo quæramus an et traditio, nisi (6) scripta, non

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Corruit *Wouw.* claruit *Jun.*
 (2) Defensione *Seml.*
 (3) Capiti, *MS. Wouw.*

- (4) Credit *Fran. Paris.*
 (5) Partis *Seml.*
 (6) Non *Fran. Paris.*

COMMENTARIUS.

(a) *Russatus sanguinis sui spe.* Hæc scriptura est antiquissimorum exemplarium. Tunicæ militares erant russatæ, *ποσειδωνοὶ χιτῶνες*. Hic miles factus Christianus, pro tunica russata, sanguinis sui spe, hoc est sperata martyrii purpura, russatus dicitur. *Russatæ militares*, apud Trebell. et apud Juvenalem, *russatus: Lacerta.* RIG.

(b) *De Evangelii paratura.* Natura substantive, ceu supra multis in locis: hoc est, gladium qualem solet Evangelium apparare, nempe spiritalem. RHEN.

(c) *Mussitant denique... nec dubito quosdam Scripturas.* Fortissimi hujusce militis facinus ab commilitonibus etiam Christianis, tamquam imprudentis ac præcipitis et intempestivæ fortitudinis exemplum, vituperabatur, deque eo sermones ferebantur, *ut de abrupto et præcipiti, et mori cupido, qui de habitu interrogatus nomini christiano invidiam fecisset ac periculum creasset, pacemque tam bonam et longam qua tum Christiani fruebantur, temeritate sua prope evertisset.* Has voces graviter increpat Septimius. *Mussitant, inquit, tam bonam et longam sibi pacem periclitari: nec*

dubito quosdam etiam mussitare Scripturas sacras jam emigrare, sarcinas expedire, fugæ accingi de civitate in civitatem. Vulgo legitur: *Nec dubito quosdam Scripturas emigrare, sarcinas colligere.* At in cod. vetustissimo: *Nec dubito quosdam Scripturas emigrare, sarc. collig.*, unde procul dubio legendum: *Nec dubito quosdam Scripturas emigrare, sarcinas colligere.* Verbum de præcedentibus repetendum est: *Nec dubito quosdam Scripturas mussitare.* RIG.

(d) *Novi et pastores, etc.* Notat episcopos orthodoxi populi, qui damnationi pseudoprophetae Montani subscriperant, ceu molliculos, et qui persecutionis tempore primi fugiant, cum plebem ad martyrium animare deberent. Pseudopropheta Montani videtur præcepisse atque exegisse martyrium. RHEN.

CAP. II. — (e) *At eum ubi scriptum est.* Pro traditionibus hic mire facit Tertull. contra Calvinistas et Magdeburgenses, qui audacter nimis asseruerunt hoc Montani dogma esse, quod falsum et mera calumnia. Nam Montanus, auctore Eusebio, lib. V Hist., contraria quædam traditioni primus proposuisse fertur, LE PR.

debeat recipi? Plane negabimus recipiendam, si nulla exempla præjudicent aliarum observationum, quas sine ullius scripturæ instrumento (a), solius traditionis titulo, et exinde consuetudinis patrociniò vindicamus. Denique, ut a baptisate ingrediar (b), aquam adituri, ibidem, sed et aliquanto prius in Ecclesia sub antistitis manu contestamur (c) nos renuntiare diabolo, et pompæ, et angelis ejus: dehinc ter mergitamur (d), amplius aliquid respondententes, quam Dominus in Evangelio determinavit. Inde suscepti, lactis et mellis concordiam prægustamus: exque ea die, lavacro quotidiano per totam hebdomadam abstinemus. Eucharistiæ sacramentum (e), et in tempore victus, et omnibus mandatum (f) a Domino, etiam antelucanis cœtibus, nec de aliorum manu quam præsentium sumimus: oblationes pro defunctis (g), pro natalitiis annua die (h) facimus: die Dominico jejunium nefas ducimus, vel de geniculis adorare (i). Eadem im-

munitate a die Paschæ in Pentecosten usque gaude-
mas. Calicis aut panis etiam nostri (i) aliquid decuti
in terram anxie patimur (j). Ad omnem progressum
atque promotum, ad omnem aditum et exitum, ad
calciatum, ad lavacro, ad mensas, ad lumina, ad cu-
bilia, ad sedilia, quæcumque nos conversatio exercet,
frontem crucis (2) signaculo terimus.

CAPUT IV.

Harum et aliarum ejusmodi disciplinarum si legem
expostules Scripturarum, nullam invenies: traditio tibi
prætenditur auctrix, consuetudo confirmatrix, et fides
(3) observatrix. Rationem traditioni (k), et consuetu-
dini (4), et fidei patrociniaturam aut ipse perspicies,
aut ab aliquo qui perspexerit discas; interim nonnullam
esse credes, cui debeat (5) obsequium. Adjicio unum
adhuc exemplum, quatenus et de veteribus docere
conveniet. (l) Apud Judæos tam solemne est sceminis
eorum velamen capitis, ut inde noscantur. Quæro

LECTIONES VARIANTES.

- (1) De tollit Seml.
(2) Crucis abjicit Seml.
(3) Fidei Rhen.

- (4) Traditio consuetudini Fran. Paris.
(5) Præbeatur Jun.

COMMENTARIUS.

CAP. III. — (a) Sine ullius Scripturæ instrumento, solius traditionis titulo. Totum hunc sermonem exsuxi Hieronymus adversus Luciferianos: Etiam si Scripturæ auctoritas non subesset, inquit, totus orbis in hanc partem consensus instar præcepti obtineret. Nam et multa alia, quæ per traditionem in Ecclesiis observantur, auctoritatem sibi scripturæ et legis usurpaverunt, velut in lavacro ter caput mergitare, deinde egressos lactis et mellis prægustare concordiam, etc. Ric.

(b) Denique ut a baptisate ingrediar. In codice Agobardi tantum legitur: Denique ut baptisma ter ingrediar aquam, aditur ibidem. Ric.

(c) Aliquanto prius in Ecclesia sub antistitis manu contestamur. Auctor Quest. Veteris et Novi Testamenti, quest. 102: Qui voluit Christiani fieri, accedunt antistitem, dicunt ei vota sua. Ille facit verba juris ecclesiastici. Si vera vota sunt, suscipiuntur a iudice. Ric.

(d) Ter mergitamur. Ipse adversus Praxeam, pag. 659: Nam nec semel, sed ter, ad singula nomina in personas singulas tingimur. Quem ritum in usu fuisse etiam ætate sua Chrysostomus indicat, ad ea verba Lucæ, Act. Apost. X, 16, ubi visio narratur oblata Petro, τοῦτο δὲ ἐγένετο τρίς. Chrysost.: τὸ δὲ τριτὸν τοῦτο γίνεσθαι, τὸ βάπτισμα ἑπίσει. Ammonius ad Joan. cap. 21, ubi ter Christus interrogat Petrum: Simon Jona, amas me? τὸς δὲ γέγονεν ἐκ τούτου, inquit, τρίς ἐμελέσας ἀπαυτῶσθαι τοὺς μέλλοντας βαπτισθῆναι. Inde illa formula, quam Stephanus II. PP. rusticam vocat, resp. 14: In nomine Patris mergo, et Filii mergo, et Spiritus sancti mergo. To. II Concilior. Gall. sic unius ejusdemque ritus originem alii ad personas sanctissimæ Trinitatis, alii ad trinam visionem, alii ad trinam interrogationem referunt. Sic incertæ sunt hominum mentes, postquam a principii simplicitate deflexere. Ric.

(e) Eucharistiæ sacramentum, etc. Hæc inungunt Eucharistiæ sumendæ tempus ævo Tertulliani, tantum abfuisse a tempore victus, quo tempore a Domino fuerat instituta, ut etiam antelucanis horis sumeretur. Non pugnabo tamen adversus eos qui sumptum fuisse dicent horis etiam extra antelucanas, modo ante omnem cibum. Hoc enim significare videtur lib. ad uxorem II: Non sciet maritus quid secreto ante omnem cibum gastes? nisi magis videatur etiam ante sæculum Tertulliani, indefensum hoc fuisse, et pro cujusque religione varie factitatum. Exigua certe est et obscura

mentio cœnæ Dominicæ inter Apostolos celebratæ, et si celebratam quidem et sæpissime fuisse nemo sobrius negaverit, sed ut ait Tertullianus, in tempore victus, adeoque fractione illa panis, quæ sæpenter occurrit, includi. Hanc in sententiam ducimur gravissima illa Pauli increpatione ad Corinth. I, II. Ric.

(f) Omnibus mandatum a Domino, etc. nec de aliorum manu quam Præsentium sumimus. Consimilis est locus de Præsentium honore, lib. de Bapt. p. 265. Proinde et baptismus æque Dei census, ab omnibus exerceri potest, etc. Opera: pretium erit contulisse, nam et lucem sibi mutuo offerunt præclaram. Ric.

(g) Oblationes pro defunctis. Magdeburgensium quoque commentum doctrinam hanc Tertulliani desumptam ex Montano. Pro hujus autem ritus fundamento afferre possem contra hæreticos quæ vulgo afferuntur, tot nimirum orationes SS. Patrum in funeribus tum amicorum, cum consanguineorum, tum etiam summorum in Ecclesia Dei virorum: Non tamen locum prætermittam ex epist. 66. Cypriani, qui suo et Carthaginensis concilii nomine, in Episcoporum memoriam revocat, decretum quo, si quis frater clericum tutorem nominasset, non offerretur pro eo, nec sacrificium pro dormitione ejus celebraretur. Novum itaque non est oblationes fieri, et sacrificia pro mortuis in Ecclesia Dei. LE PR.

(h) Pro natalitiis annua etc. Per natalitia intelligit solemnitates fieri solitas in honorem martyrum, quo scilicet die mundo mortui, cœlo nati sunt. Unde annua die id est quotannis facimus. LE PR.

(i) Aut panis etiam nostri. Etiam non eucharistici, etiam profani. Ric.

(j) Aliquid decuti in terram, etc. Augustinus: Quanta sollicitudine observamus, quando nobis corpus Christi ministratur, ut nihil ex ipso de nostris manibus in terram cadat, etc. citatur apud Gratianum, I, q. 1. Interrogo. Ric.

CAP. IV. — (k) Rationem traditioni patrociniaturam. Etenim absque ratione vana esset traditio. Sic etiam Hieronymus, loco supradicto: Multaque alia quæ scripta non sunt, rationabilis sibi observatio vindicavit. Nec Apostolus obsequium exigit, nisi rationabile. Ric.

(l) Apud Judæos tam solemne est. De velandis sceminis omnibus cujuscumque generis, ordinis, conditionis, ætatis, dignitatis, ex Apostolo, extat liber integer Auctoris quem suspicor hoc posteriorem, eo quod hic subdat, Quæro legem, Apostolum differo. Nam illic id

legem. Apostolum differo (I Cor., XI, 5). Si Rebecca A conspecto procul sponso velamen invasit (Gen., XXIV, 65), privatus pudor legem facere non potuit, aut causæ suæ fecerit. Tegantur virgines solæ, et hoc nuptum venientes, nec antequam cognoverint sponso. Si et Susanna in iudicio revelata argumentum velandi (Dan., XIII, 18) (1) præstat, possum dicere: Et hic velamen arbitrii fuit, rea venerat, erubescens de infamia sua, merito abscondens decorem vel quia timens jam placere. Cæterum (a) in stadio (2) mariti, non putem velatam deambulasse quæ placuit. Fuerit nunc velata semper, in ipsa quoque legem habitus (3) requiro, vel in quacunque alia. Si legem nusquam reperio, sequitur ut traditio consuetudini morem hunc dederit, habiturum quandoque Apostoli auctoritatem B ex interpretatione rationis. His igitur exemplis renuntiatum erit, posse etiam non scriptam traditionem in observatione defendi, confirmatam consuetudine, idonea teste probatæ tunc traditionis, ex perseverantia observationis. (b) Consuetudo autem etiam in civilibus rebus pro lege suscipitur, cum deficit lex: nec differt scriptura an ratione consistat, quando et legem ratio commendat. Porro, si ratione lex constat, lex erit omne jam quod ratione constituerit, a quocumque productum. An non putas omni fidei licere concipere et constituere, dumtaxat quod congruat, quod disciplinæ conducat. C quod saluti proficiat, dicente Domino: Cur autem non et a vobis ipsis quod justum judicatis (Luc. XII, 57)? et non de iudicio tantum, sed de omni sententia rerum examinandarum. Dicit et Apostolus: Si quid ignoratis, Deus vobis revelabit (Philip. III, 15): solitus et ipse consilium subministrare, cum præceptum Domini non habebat, et quædam edicere a semetipso, (c) sed et ipse (4) spiritum Dei habens deductorem omnis veritatis. Itaque consilium et edictum (5) ejus divini

- (1) Velatæ Seml.
- (2) In pomario alii.
- (3) Habitu Seml.
- (4) Ipsum Rhen.
- (5) Dictum Seml.
- (6) Consuetudo sed, venet.

LECTIONES VARIANTES.

- (7) Exigitur Fran.
- (8) Defendat Nouw.
- (9) Æstimavit Seml. existimavit Rig.
- (10) Hominis administrantia, munerum divinatorum ab anima deducuntur ad sensus Venet.

COMMENTARIUS.

potissimum probat auctoritate Apostoli (I Cor. II).

PAM.

(a) In stadio mariti. Intelligit stadii nomine hypætram, hoc est subdivalem ambulationem, quam et xystum appellamus, quæ etiam arboribus consita esse solebat, umbræ gratia. RIC. — In stadio, etc. Legi posset stibadio. Nam ita vocantur in hortis sedilia herbacea, et ex floribus; sed nihil muto, nam omnia loca amœna, et ex arboribus consita, dici queunt stadia. LAC.

(b) Consuetudo autem etiam, etc. Monuit jam Heraldus (lib. II Digress., c. 3) esse idem cum Ulpiani illo, Diuturnum consuetudinem pro jure et lege in his quæ non ex scripto descendunt, observari solere; et rationem adducit ex Juliano, l. I. qui Nam quid interest, suffragio populus voluntatem suam declaret, an rebus ipsis et factis. Adjungo Gregorium Nyss. (lib. de Virg., cap. 9, non abhorrentem a verbis Ulpiani. LAC.

(c) Sed et ipse spiritum Dei habens. Etiam hinc colligere est, scriptum hunc librum ante illum de velandis Virgin. Nam ibi in solo Montano agnoscit com-

pletum illud (Joan. 16): Cum venerit ille spiritus veritatis, deducet vos in omnem veritatem. Hic vero in apostolo Paulo eundem spiritum Dei agnoscit. Ita miser paulatim ex uno errore in alium, ac demum in hæresim prolapsus est. PAM.

CAPUT V.

Sed (6) cur major efficitur (7) ratio christianarum observationum, cum (d) illas etiam natura defendit (8), quæ prima omnium disciplina est? Ideoque hæc prima scribit coronam capiti non convenire. Poto autem naturæ dominus Deus noster est, qui figuravit hominem, et fructibus rerum appetendis, judicandis, consequendis, certos in eo sensus ordinavit per propria membrorum quodammodo organa. Auditum in auribus fodit, visum in oculis accendit, gustum in ore conclusit, odoratum in naribus ventilavit, contactum in manibus extimavit (9) (e). Per hæc exterioris hominis (f) ministeria, interiori homini ministrantis, fructus munerum divinatorum ad animam deducuntur ab sensibus (10). Quis igitur fructus ex floribus? substantia enim propria, certe præcipua coronarum, flores agri. Aut odor, inquis, aut color, aut pariter utrumque. Qui erunt sensus coloris et odoris? visus, opinor, et odoratus. Istos sensus quæ membra sortita sunt? oculi, nisi fallor, et nares. Utere itaque floribus visu et odoratu, quorum sensuum fructus est; utere per oculos et nares, quorum sensuum membra sunt. Substantia tibi a Deo tradita est, habitus a sæculo, quamquam nec habitus extraordinarius ordinario usui obstreperit. Hoc sint tibi flores, et inserti, et innexi, et in filo, et in scirpo, quod liberi, quod soluti: spectaculi scilicet et spiraculi res. Coronam si forte fascem existimas florum per seriem comprehensorum,

pletum illud (Joan. 16): Cum venerit ille spiritus veritatis, deducet vos in omnem veritatem. Hic vero in apostolo Paulo eundem spiritum Dei agnoscit. Ita miser paulatim ex uno errore in alium, ac demum in hæresim prolapsus est. PAM.

CAP. V.— (d) Illas etiam natura etc. Et sane leges omnes antecedit natura; unde qui peccant, contra naturam peccant; sic Tarquinium contra legem naturæ sempernam peccavit in Lucretiam, licet nulla adhuc lex Julia exstaret, nulla de stupro, ex Tull. lib. II de Leg. LE PR.

(e) Contactum in manibus extimavit. Hoc est, contactum, extremum sive extimum sensum, in manibus collocavit, et quidem extimis: nam extrema digitorum tactuum differentias maxime percipiunt ac sentiunt. Hic autem extimum dicit pro extremo, ut lib. II de Cultu scæm., pag. 179, extimationem pro extremitate. RIC.

(f) Per hæc exterioris hominis ministrantia, munerum divinatorum ab anima deducuntur ad sensus.

ut plures simul portes, ut omnibus pariter utaris, jam vero et in sinum conde, si tanta munditia est: in lectulum sparge, si tanta mollitia est: et in poculum crede, si tanta innocentia est, tot modis fruire, quot et sentis. Cæterum in capite quis sapor floris (a)? quis coronæ sensus? nisi vinculi tantum: quo neque color cernitur, neque odor ducitur, nec teneritas commendatur. Tam contra naturam est florem capite sectari, quam sonum nare. Omne autem quod contra naturam est, monstri meretur notam penes omnes (b), penes nos vero etiam elogium sacrilegii in Deum (c), naturæ dominum et auctorem.

CAPUT VI.

Quæris (1) igitur Dei legem? habes communem istam in publico mundi, in naturalibus tabulis, ad quas et Apostolus solet provocare, ut cum in velamine fœminæ, *Nec natura vos*, inquit, *docet* (I Cor., XI, 14)? ut cum ad Romanos (II, 14), natura facere dicens nationes ea quæ sunt legis, et legem naturalem suggerit, et naturam legalem. Sed et in priore epistola (d), naturalem usum conditionis in non naturalem masculos et fœminas inter se demutasse affirmans ex retributione erroris in vicem pœnæ, utique naturali usui patrociniatur (2) (e). Ipsum Deum secundum naturam prius novimus, et Deum appellantes decorum, et bonum præsumentes, et iudicem invocantes: quæris an conditioni ejus fruendæ natura nobis debeat præire (f), ne illa rapiamur qua Dei æmulus universam conditionem certis usibus homini mancipatam, cum ipso homine corruptit, unde cam

et apostulus invitam ait (g) vanitati succidisse (Rom., VIII, 20), vanis primum usibus, tum turpibus, et injustis, et impiis, subversam? Sic itaque et circa voluptates spectaculorum infamata conditio est ab eis qui natura quidem, Dei omnia sentiunt, ex quibus spectacula instruuntur; scientia autem deficiunt illud quoque intelligere (h), omnia esse a diabolo mutata. Sed et huic materiæ (i) propter suaviludios nostros (j) græco quoque stylo satisfacimus.

CAPUT VII.

Proinde coronarii isti agnoscant interim (k) naturæ auctoritatem, communis sapientiæ (3) nomine, qua homines, sed propriæ religionis pignora (l) (4), qua Deum naturæ de proximo (5) colentes: atque ita, velut ex abundantia cæteras quoque rationes dispiciant, quæ nostro privatim capiti coronamenti, et quidem, omnibus interdiciunt. Nam et urgemur a communiōne naturalis disciplinæ, converti ad proprietatem christianæ totam jam defendendam, per cæteras quoque species coronarum, quæ aliis usibus prospectæ videntur, ut (6) aliis substantiis structæ; ne, quia non ex floribus constant, quorum usum natura signavit (ut ipsa hæc laurea militaris) non credantur admittere sectæ interdictionem, quia evaserint naturæ præscriptionem. Video igitur et curiosius et planius agendum ab originibus usque ad profectus et excessus rei. Literæ ad hoc secularis necessariae; de suis enim instrumentis secularia probari necesse est. Quantulas attingi, credo sufficient. Si fuit aliqua Pandora, quam primam fœminarum memorat Hesio-

LECTIONES VARIANTES.

(1) Quæres Fran. Paris.

(2) Naturalibus patrociniaturvet. cod. Rig.

(3) Patientiæ Rhen. parentis Fran. Paris.

(4) Pignore Jun.

(5) Proxime Lat.

(6) Ex add. Rhen. Fran.

COMMENTARIUS.

Tertulliani sententiâ est: per hæc organa, aurium scilicet, oris, oculorum, narium, ac denique manuum, quæ omnia exteriori homini, id est corpori, affamulantur et administrant, rerum naturalium, quæ sunt a Deo hominum gratia conditæ, ad sensum sive ad probationem ab anima deduci. Nempe anima est quæ audit, anima est quæ videt, anima est quæ sentit. Ab anima sentienti, recte adsentire dicuntur aures, oculi, manus, per quæ anima audit, videt, tangit. Ric.

(a) *In capite qui sapor floris?* Ideoque Diogenes unguento sibi pedes ungens, dictitabat, odorem a capite in aerem evanescere, a pedibus autem ad nares pervenire. Ric.

(b) *Monstri meretur notam penes omnes.* Hæc verba, *penes omnes*, non habentur in exemplari, et omitti quidem possunt eleganter. Ric.

(c) *Elogium sacrilegii.* Cum ad spectu ad elogia et titulos reorum, de quibus capite I. de Idol. Itaque notat Tertull. crimen sacrilegii: Sæpe enim vox ista in malam partem: conc. Hispalen. secundum. cap. 5: *Etiâ cum ad spectu ad vos, a non consecrationis titulum, sed ignominie elogium.* Lac.

C. P. VI. — (d) *Sed et in propria epistola.* Liber Ursini, in primore. Sic lib. de Præscr. hæreticor. pag. 545: *Semen frumenti a Domino seminatum in primore constituit.* Ric.

(e) *Utique naturali usui patrociniatur.* Vetus exemplar: *Naturalibus patrociniatur.* Quod verum esse arbitror. Ric.

(f) *An conditioni ejus fruendæ natura nobis debeat præire.* Hoc est, An rebus quas Deus condidit, frui sic debeamus, ut naturam ducem sequamur. Conditionem dicit quod alii creaturam. Sic lib. I de Cultu fœm. pag. 175: *Dei conditio est thus, hoc est, Thus a Deo conditum creatumque est.* Ric.

(g) *Vanitati succidisse.* Id usurpat, inquit Rhen., ut aliis libris sæpenumero, pro *succubuisse*, vel *subjectum esse*, uti transtulit noster interpret. Rom. VIII. Legimus autem paulo post iterum ex ms. Vat. cod. Paterniacensi et Hirsaugiensi, *qui natura quidem, Dei omnia sentiunt.* Nam *Dei* sustulerat Rhenanus. PAM.

(h) *Scientia autem deficiunt illud quoque intelligere.* Deficiunt intelligere, hoc est non intelligunt. Deficiunt scientiâ qua intelligant. Ric.

(i) *Sed et huic materiæ.* Alludit haud dubie ad librum *Spectaculorum*, non modo latino, sed et græco stylo a se scriptum. PAM.

(j) *Suaviludios nostros.* Sic vocat qui ex christianis adhuc spectaculorum oblectamenti tenerentur: intelligit autem duos libros de *Spectaculis*. RHEX.

CAP. VII. — (k) *Aggnoscant interim.* Hæc vocula in Tertulliano non accipienda est vulgari sensu, ut notet aliquid supponi non probatum; erratis enim sæpius hoc putans: nam hic nihil *interim* supponit, jam enim luculenter probavit auctoritatem naturæ: sed *interim* idem est quod *jam nunc*. Lac.

(l) *Propriæ religionis pignora.* Rescribit Junius *pignore*, et alienissime explicat, fortasse quia noluit

duſ, hoc primum caput coronatum eſt a Charitibus, A cum ab omnibus muneretur unde Pandora. Nobis vero (a) Moyses propheticus, non poeticus pastor (b), principem ſœminam Evam facilius pudenda foliis, quam tempora floribus, incinctam describit. Nulla ergo Pandora. Sed et de mendacio erubescenda eſt coronæ origo. Jam nunc et de veritatibus ſuis Certe enim Græcos (c) (1) fuiſſe conſtat auctores rei vel illuminatores. Saturnum Pherecydes ante omnes refert coronatum, Jovem Diodorus (2) poſt devictos Titanus (d); dat et Priapo tœnias (e) idem, et (f) Ariadnæ ſertum ex auro et Indicis gemmis, Vulcani opus, Liberi munus, ac poſtea ſidus. Junoni vitem Callimachus induxit. Ra et Agis ſignum ejus palmite redimitum, ſubjecto pedibus ejus corio leonino, in ſultantem (3) oſtentat (4) novercam de exuviis utriusque privigni. Hercules nunc populum capite præfert, nunc oleaſtrum, nunc apium. Habes tragœdiam Cerberi, habes Pindarum, atque Callimachum, qui et Apollinem memorat, interfecto Delphyne dracone (5) (g), lauream induiſſe (h): Liberum, eundem apud Ægyptios Osirin, Harpocraton industria hederatum argumentatur (i), quod hederæ natura ſit cerebrum ab heluco defen-

sare (j). Sed et alias Liberum principem coronæ plane laureæ, in qua ex Indicis triumphavit, etiam vulgus agnoſcit, cum dies in illum ſolemnes *magnam* appellat coronam. Si et Leonis Ægyptii ſcripta evolvas (k), prima Isis repertas ſpicas capite circumtulit, rem magis ventris. Plura quærentibus omnia exhibebit præſtantiffimus in hac quoque materia commentator Claudius Saturninus (l). Nam eſt illius de Coronis liber, et origines, et cauſas, et ſpecies, et ſolemmitates earum ita edifferens, ut nullam gratiam floris, nullam lætitiæ frondis, nullum cespitem aut palmitem, non alicujus capiti invenias conſecratum. Quo ſatis inſtruamur, quam alienum judicare debeamus coronati capitis inſtitutionem ab eis prolata, et in eorum deinceps honorem diſpenſatam, quos sæculum deos credidit. Si enim mendacium divinitatis diabolus operatur in hac etiam ſpecie, a primordio mendax, ſine dubio et eos ipſe proſpexerat, in quibus in mendacium divinitatis ageretur. Quale igitur habendum eſt apud homines veri Dei, quod a candidatis diaboli introductum, et ipſis a primordio dicatum eſt, quodque jam tunc idololatriæ initiabatur ab idolis, et idolis adhuc vivis? non quaſi aliquid (m) ſit

LECTIONES VARIANTES.

(1) Certos cod. *Wouw.* cæcos *Latin.* cæteros *Fran.*(2) Hoc munere a cæteris honoratum *inſerit Seml.*(3) Exultantem *Juv.*(4) Oſtentans *Rhen.*(5) Qua ſupplicium erant enim ſupplicis coronarii apud veteres *inſerit Semler.*

COMMENTARIUS.

sanctos agnoſcere, neque illos coli ſpersione florum, ſed videat conſimilem periodum initio ſeq. cap. *jam enim audio dici, etc.* LAC.

(a) *Nobis vero Moyses, etc.* Moſen pastorem fuiſſe indicant Exodi verba cap. 4: *Moyses autem pascabat oves ſoceri, etc.* Porro per poeticum pastorem intelligit Heſiodum, qui ad Heliconem paternarum ovium custodem agens, cum Musas conſpexiſſet, et ab eis ad Hippocrenen, id eſt caballinum fontem deductus fuiſſet, ſtatim excellentiffimus poeta factus eſt. unde illud Ovid.:

Non mihi ſunt viſæ Clio, Cluſve ſorores
Servanti pecudes vallibus, Aſcra, tuis. RHEN.

(b) *Moyses propheticus, non poeticus pastor.* Moſes et Heſiodus ambo fuere pastores: ille propheticus, hic poeticus. RIG.

(c) *Certe græcos.* Sic legendum arbitramur: eſti in antiſſimo exemplari legatur, *cæteris*, in Urſini cod. *certos*. Ait Tertullianus Græcos fuiſſe auctores vel illuminatores rei coronariæ; quod ita eſſe ſequentia demonſtrant. RIG.

(d) *Post dictos Titanas.* In libris editis, atque etiam in exemplaribus antiquis additur, *hoc munere a cæteris honoratum.* Quod ab Tertulliano eſſe non videtur. RIG.

(e) *Dat et Priapo tœnias.* In cod. Agobardi legitur, *temanias.* RIG.

(f) *Ariadnæ sertum ex auro et indicis gemmis.* Hyginus, ubi de Corona: *Hæc exiſtimatur Ariadnes fuiſſe, a Libero patre inter ſidera collocata* Idem paulo poſt. *Dicitur etiam a Vulcano facta ex auro et Indicis gemmis.* Germanicus: *Coronam Vulcani opere factam ex auro et gemmis pretioſis.* RIG.

(g) *Delphyne dracone.* Hujus ſcripturæ veſtigia apparent in codice Agobardi. Helychius: *Δελφικῆ, ὃ ἐν ἁλίοις ὄρεσσιν.* RIG.

(h) *Lauream induiſſe.* In editionibus et libris etiam mss. ſequitur, *qua ſupplicem.* Erant enim ſupplices coronati. apud veteres. Verum hæc Tertulliani eſſe non

puto. Reddo tamen, ſi quis ablata repetitum veniat. RIG.

(i) *Hæredatum argumentatur.* Plinius lib. XVI, c. 5: *Fuerunt primum omnium Liberum patrem impoſuiſſe capiti ſuo ex hederæ.* Item cap. 24: *Alexandrum vero ob raritatem ita coronato exercitu, victorem ex India rediſſe exemplo Liberi patris, etc.* RHEN.

(j) *Ab heluco defendere.* Significat *helucus*, auctore Sexto Pompeio, languidum et ſemiſomnum, et heſterno vino languentem, ſic dictum ab hiatu oris et oſcillatione, Quamquam Tertullianus pro ipſa potius affectione capitis videtur uſurpare, qua proclives in ſomnum reddimur, quam Græci *καρφηραία* appellant. De hederæ vi frigoriga multa ſunt apud auctores. RHEN.

(k) *Si et leonis Ægyptii ſcripta evolvas.* Hunc Leonem Auguſtinus ex Alexandro magnum antiſtitem vocat ſacrorum Ægyptiorum, lib. VIII, de *Civ. Dei*, cap. 5 et 27. Hyginus in *Ariete*, res ægyptias conſcripſiſſe ait. Idem Hyginus paſſim fabulis ſuis, et Callimachi, et Pherecidis, et aliorum qui hic a Septimio citantur, commemorat.

(l) *Claudius Saturninus.* Hujus opera nulla exſtant, ſed credo librum Tertulliani hunc de *Corona* nihil eſſe plane epitomen illius libri. LAC.

(m) *Non quaſi aliquid ſit idolum.* Ait Tertullianus idololatriam eſſe mendacium divinitatis, quod jam a primordio mendax diabolus operatus eſt, ita ut proſpexerit ſibi ac proſpexerit homines in quibus id mendacium ageretur. Etenim dii gentium ex hominibus fuere, quos gentes vita functos, vel adulandi ſtudio, poſteris eorum forte petentibus, vel beneficiorum memoria, pro diis habuere. Hic fuit vetuſtiſſimus referendi bene merentibus gratiam mos, ut tales numinibus adſcriberentur. Neque aliter de diis ævi ſui Plinius opinabatur. Hoſce igitur homines, quos ſibi proſpexit diabolus, ex quibus idola, ſeu divinitatis furta atque mendacia fierent, diaboli candidatos vocat Tertullianus, qui cum adſiverent, jam idola eſſe, et ſibi ſtatuas poni et coli ambitioſe affectaverint. At-

Idolum, sed quoniam quæ idolis alii faciunt, ad demones pertinent. Porro, si quæ alii (a) idolis faciunt, ad demones pertinent (I Cor., X, 20), quanto magis quod ipsa sibi idola fecerunt cum adviverent? Ipsi scilicet alii procuraverunt demones, per eos in quibus esurierunt (1) ante quam procuraverunt (b) (2).

CAPUT VIII.

Tene interim hanc fidem, dum incursum questionis (c) excutis. Jam enim audio dici: Et alia multa ab eis prolata, quos sæculum deos credidit; tamen in nostris hodie usibus, et in pristinorum sanctorum, et in Dei rebus, et in ipso Christo deprehendi, non alias solliciti hominem functo, quam per communia ista instrumenta exhibitionis humanæ (d). Plano ita est, nec antiquius adhuc in origines discoptabo. Primus literas Mercurius enarravit; necessarius confitebor et commercis rerum et nostris erga Deum studiis. Sed et si nervos idem in sonum strinxit, non negabo et hos in gulam cum sanctis fecisso, et Deo ministrasse, audiens David. Primus medelas Esculapius exploraverit; nemini et Isaiam Exechio languenti aliquid medicinale mandasse (Is., XXXVIII, 21). Selt et Paulus stomacho vinum modicum prodesset (I Tim., V, 23). Sed et Minerva prima molita est navem; videbo navigantem Jonam (3) (Jon., I, 3) et apostolos (Luc., VIII, 2). Plus est (Act., XIII, 4), quod et Christus vestitur: habebit etiam penulam Paulus (II Tim., IV, 13). Si et uniuscujusque supel-

lectilis et singulorum vasculorum aliquem ex diis sæculi auctorem nominant, agnoscant necesse est et recumbentem in lectulo Christum (e), et cum pelvim discipulorum pedibus offert (Joan., XIII, 5), et cum aquam ex ureeo ingerit, et cum linteo circumstringitur, propria Osiridis veste (f). Hujusmodi quæstioni sic ubique respondeo, admittens quidem utensilium communionem, sed provocans eam ad rationalium et irrationalium distinctionem, quia passivitas (g) fallit (g), obumbrans corruptelam conditionis, qua subjecta est vanitati (Rom., VIII, 28). Dicimus enim ea demum et nostris, et superiorum usibus, et Dei rebus, et ipsi Christo competisse, quæ meras utilitates, et certa subsidia, et honesta solatia necessariis vitæ humanæ (h) procurant: ut ab ipso Deo inspirata credantur priore prospectore, et instructore, et oblectatore, si forte, hominis sui. Quæ vero hunc ordinem excessorint, ea non convenire usibus nostris, præsertim quæ propterea scilicet, nec apud sæculum, nec in Dei rebus, nec in conversationibus Christi recognosci est.

CAPUT IX.

Quis denique patriarches, quis prophètes, quis levites, aut sacerdos, aut archon, quis vel postea apostolus, aut evangelizator, aut episcopus invenitur coronatus? Puto nec ipsum Dei templum, nec arca testamenti, nec tabernaculum martyrii (i), nec altare, nec candelabrum (III Reg., VI et VIII): quibus uti-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Esurierunt Fran. Paris.
(2) Antequam procuraverunt Rom.

- C (3) Jonam ceteri omnes.
(4) Passivitas Rheu.

COMMENTARIUS.

quæ hæc omnia Christianis, veri Dei cultoribus, abhorrenda esse aut, non quasi aliquid sint idola vel statuae: sed quoniam cultus ille quem homines idolis statuere tribuunt, ad demones, armata Dei, pertinet. Unde adjicit: Quod si ea quæ homines idolis faciunt, ad demones pertinent, quanto magis quod ipsa sibi idola fecerunt, cum adhuc essent in vitis? Ric.

(a) Porro si quæ alii, etc. Videtur esse sensus: Porro si ea quæ gentes faciunt, in idolis suis, alii, puta Mercurio vel Jovis. Loquitur autem de sacrificiis et immolatione. Ric.

(b) Ipsi scilicet alii procuraverunt demones, per eos in quibus esurierunt ante quam procuraverunt. An demones procurasse sibi idola, et statuas, et ibura, et viduam sacrificiorum, per eos homines quorum adhuc inter mortales agrationem animis ita insederant, ut ita et per eos ipsi viverent, atque inter homines esse viderentur. Namque jam ante ipsi demones in his hominibus esurierant, et appetierant omnem filium idololatriæ apparatus. Esuriendi verbum hic usurpat pro vehementis desiderii ardore: quemadmodum et in Scorpiæ, ubi de sanctis qui jam in carcere tormentata quædam erant passi: Degenerata, inquit, in carcere martyria esurierunt. Ric. — Ipsi scilicet alii procuraverunt demones. Sic ipse lib. de Spectaculis, pag. 85, ait: Demones ab initio prospicientes sibi, inter cetera idololatriæ, etiam spectaculorum instrumenta, quibus hominem a Deo avocant, et suo honori obligant, prospiciunt. Ric. — Ipsi scilicet alii procuraverunt demones. Procurare cum dicitur, ut lib. I adu. Marcionem. Emulatio autem liberando homini procurat, et malis aliis in loca. Ric.

CAP. VIII.—(c) Incursum questionis. Impetam. Ric.

(d) Exhibitionis humanæ. Hoc est vitæ humanæ. Quemadmodum et juris auctores dicunt, Unam exhibende uxoris, et parentes a filiis exhibendos. Ric.

(e) Recumbentem in lectulo Christum. Tractat hunc locum Sirmundus noster in ep. 2. lib. I Sidonii, aitque ideo, quia Christus recubuit, Joannem qui per statum fortasse ultimus erat, Christi proximum in ejus sinu accubuisse. Etiam sic disposita erat res in sinu, ut Christo primus locus daretur, deinde ceteri succumberent, et ultimo loco esset Joannes, ac propterea in sinu Christi acquiesceret, ita videlicet erat cura Christi, non ut nunc voluit pictores, in medio Christus, stipantibus Apostolis hinc inde latera; sed vere in dextro cornu, et circumdabant reliqui, et claudebat agmen illud sacrum Joannes, qui propterea recubuit ad latus Christi. Lac.

(f) Propria Osiridis veste. Auctor est Hierodotus nefas apud Ægyptios fuisse laneas vestes in arces sacras inferre, proinde lineis utebantur. Ric.

(g) Quia passivitas fallit. Passivitas, id est, vulgus. Ric.

(h) Necessarius vitæ humanæ. Hoc est, necessitatibus. Ric.

CAP. IX.—(i) Tabernaculum martyrii. Ut in Veteri Testamento testimonii tabernaculum, ita et in Novo; testimonium quippe est *sanctus* (septuaginta int.). Pro martyrum basilicis ea quæque vox usurpatur, sic ceacta fuit synodus Chalcedonensis in *basilica sancti et invicti martyris Euphrasii*, ut habetur act. 4 ejusdem syn. Le Pa.

que et in prima dedicationis solemnitate, et in secunda restitutionis (1) gratulatione competisset coronari, si dignum Deo esset (I *Esdr.*, V, 11; I *Cor.*, X). Atquin, si figuræ nostræ fuerunt (nos enim sumus et templa Dei, et altaria, et luminaria, et vasa), hoc quoque figurate portendebant, homines Dei coronari non oportere. Imagini veritas respondere debet. Si forsitan opponis ipsum Christum coronatum, ad hoc breviter interim audies: Sic et tu coronare, licitum est. Tamen nec illam impietatis contumeliosæ coronam populus conscivit (a). Romanorum militum commentum fuit, ex usu rei sæcularis, quem populus Dei nec publicæ unquam lætitiæ, nec ingenitæ luxuriæ nomine admisit; facilius cum tympanis et tibiis et psalteriis revertens de captivitate Babylonis, quam cum coronis (I *Esdr.*, II et III): et post cibum et potum exurgens ad ludendum sine coronis (*Exod.*, XXIII). Nam neque lætitiæ descriptio, neque luxuriæ denotatio de coronæ decore aut dedecore tacuisset. Adeo et Isaias (XXIV, 9): *Quoniam, inquit, cum tympanis et tibiis et psalteriis bibunt vinum: dicturus esset etiam cum coronis, si unquam hic usus fuisset in Dei rebus.*

CAPUT X.

Ita cum idcirco proponis deorum sæcularium ornamenta etiam apud Deum deprehendi, ut inter hæc coronam quoque capitis communi usui vindices; ipse tibi jam præscribis non habendum in communionem usum (2), quod non invenitur in Dei rebus. Quid enim tam indignum Deo (b), quam quod dignum idolo? quid autem tam dignum idolo, quam quod et mortuo? Nam et mortuorum est ita coronari (c): quoniam et ipsi idola statim fiunt et habitu et cultu consecrationis, quæ apud nos secunda idololatria est. Igitur qui sensu careant, illorum erit perinde uti ea re cujus careant sensu, atque si abuti ea vellent, si sensu non carerent. Nulla vero distantia est abutendi, cum ve-

(1) Præstitutionis *Paris*.(2) Apud nos inserit *Senl*.(a) Tamen nec illam impietatis contumeliosæ coronam populus conscivit. Populus, hoc est, Judæi. *RIG.*CAP. X. -- (b) Quid enim tam indignum Deo? Hujus argumenti forma collectior est in exemplari: *Quid enim tam indignum Deo, quam quod dignum idolo? quam quod et mortuo? RIG.*

(c) Mortuorum est ita coronari. Scribit enim Plinius coronas sepulcrorum et manium honorem fuisse.

RHEN.(d) *Quam Æsculapio Socrates.* Hoc jussit quum in carcere esset, paulo post bibiturus venenum.*RHEN.*(e) *Arabias aliquid incendo.* Cum de se loquitur, etiam vocabulo *thuris* uti reformidat. Dixit autem, *Arabias aliquid incendo*; hoc est, aliquid *thuris* vel odoris arabici. Et libro adversus Judæos, *spolia Arabiæ* interpretatur, aurum et odores. Vetus auctor apud Festum: *Arabice olet*, id est, ex odoribus arabicis. *RIG.*(f) *Verbo nudo.* Credo virum peritissimum in jure, alluisse ad formulas quæ in jure sunt, ubi frequenter leges: *nuda possessio, nuda proprietas, nuda ratio, nuda traditio*: videlicet possessio cui non pro-

ritas cessat utendi, cessante natura sentiendi; qua vult quis abutatur, cum non habeat qua utatur? Nobis autem abuti apud apostolum non licet, facilius non uti docentem, nisi quod nec abutuntur qui nihil sentiunt. Sed vacat totum, et est ipsum quoque opus mortuum, quantum in idolis; vivum plane quantum in dæmoniis, ad quæ pertinet superstitio. *Idola nationum*, inquit David (*Ps.* CXIII, 4), *argentum et aurum: oculos habent, nec vident, nares, nec odorantur, manus, nec contrectant.* Per hæc enim floribus frui est. Quod si tales edicit futuros qui idola fabricantur, tales jam sunt qui secundum idolorum ornatum quid utuntur. Omnia munda mundis (*Tit.* I, 15), ita et immunda omnia immundis: nihil autem immundius idolis. Cæterum substantiæ mundæ, ut Dei res, et hæc sua conditione communes usui: sed ipsius usus administratio interest. Nam et ego mihi gallinaceum inacto, non minus quam Æsculapio Socrates (d): et si me odor alicujus loci offenderit, Arabiæ aliquid incendo (e); sed non eodem ritu, nec eodem habitu, nec eodem apparatu, quo agitur apud idola. Si enim verbo nudo (f) conditio polluitur, ut apostolus docet: Si quis autem dixerit: Hoc idolothytum est, ne contigeris (g); multo magis cum saltitaveris (3) habitu, et ritu et apparatu idolothytorum, contaminatur. Ita et corona idolothytum efficitur. Hoc enim ritu, et habitu, et apparatu idolo immolatur auctoribus suis: quorum eo vel maxime proprius est usus, ne in communionem possit admitti, quod in Dei rebus non invenitur. Propterea apostolus inelamat: *Fugite idololatriam* (I *Cor.* X, 14); omnem utique et totam. Recogita silvam, et quantæ latitant spinæ. Nihil dandum idolo, sic nec sumendum ab idolo. Si in idolo recumbere alienum est a fide, quid in idoli habitu videri? quæ communio Christo et Belix(h)? et ideo fugite. Longum enim divortium mandat ab idololatria; in nullo proxime agendum. Draco etiam terrenus (i) de longinquo homines spiritu absorbet. Altius

LECTIONES VARIANTES.

(3) Saltitaveris *abest a Pam. Leop.*

COMMENTARIUS.

prietas admixta: proprietas a qua abest usufructus: ratio, ubi aliquod debitum in rationes refertur, cum tamen nulla causa præcesserit debiti: traditio quæ non habet justam et idoneam causam transferendi dominii. Sic ergo nudum verbum erit, quo quis admonetur ab homine in quo nulla auctoritas admonendi, quasi tale sit nudum omni auctoritate et fulcro. *LAC.*

(g) *Hoc idolothytum est, ne contigeris.* Istud ex *Apost.*, I *Cor.*, X, 28, ubi retinuit vocem græcam *ειδωλόθυτον*, pro eo quod interpres noster vertit *immolatum idolis*. Mirum est autem quomodo legat: *Non contigeris*, cum græce sit *μὴ ἰθίγγε*, quod non aliter transferri potest quam sicuti noster interpres, *ne manducaris*.*PAM.*(h) *Quæ communio Christo, etc.* Dilatat cognatis aliis Drogon episcop. Hostien. Aliis Cassianus, *Collat.* XII, cap. 16. *LAC.*(i) *Draco etiam terrenus de longinquo homines spiritu absorbet.* Pamelius edidit: *Draco etiam terrenus de longinquo non minus spiritu absorbet alites.* Quæ sumpta videntur ex iis quæ de basilisco refert Isidorus, draconi minime convenientia. Longe aliter edi-

Joannes: *Filioli, inquit, custodite vos ab idolis* (I Jo. V, 21); non jam ab idololatria quasi ab officio, sed ab ipsa effigie eorum. Indignum enim ut imago Dei vivi, imago idoli et mortui fias (1). Usque adhuc proprietatem istius habitus et ex originis censu, et ex superstitionis usu idolis vindicamus, ex eo præterea quod, dum in rebus Dei non refertur, magis magisque imago illorum deputatur, in quorum et antiquitatibus, et solemnitatibus, et officiis convenitur. Ipsæ denique fores, et ipsæ hostiæ et aræ, ipsi ministri et sacerdotes (a) eorum coronantur (*Baruch*, VI, 9). Habes omnium collegiorum sacerdotium coronas apud Claudium. Sed et illam interstruximus distinctionem differentiæ rationalium et irrationalium, eis occurrentem qui communionem in omnibus de quorumdam exemplorum occasione defendunt. Ad hanc itaque partem causas jam ipsas coronarias inspicere superest, ut dum ostendimus extraneas, imo et contrarias disciplinæ, nullam earum rationis patrocinio fultam probemus, quo possit habitus hujusmodi, usus quoque communioni vindicari: etsi sunt quidam quorum exempla nobis objectantur.

CAPUT XI.

Etenim, ut ipsam causam coronæ militaris aggrediar, puto prius conquirendum (b) an in totum Christianis militia conveniat. Quale est alioquin de accidentibus retractare, cum a præcedentibus culpa sit? Credimusne humanum sacramentum (c) divino superduci licere, et in alium dominum respondere post Christum? et egerare (d) patrem ac matrem, et

Deum diligere (*Exod.* XX; *Levit.* XIX) præcipit (e), quos et Evangelium (*Matth.* XXVI, 41) solo Christo pluris non faciens, sic quoque honoravit (f) (I *Cor.* VI; *Matth.* V; I *Cor.* VIII)? Licebit in gladio conversari, Domino pronuntiante, gladio periturum qui gladio fuerit usus? Et prælio operabitur filius pacis, cui nec litigare conveniet (g)? Et vincula et carcerem et tormenta et supplicia administrabit, nec suarum ultor injuriarum? Jam stationes, aut alii magis faciet quam Christo? aut et Dominico die, quando nec Christo? et exubabit pro templis, quibus renuntiavit? et cœnabit illic ubi apostolo non placet? et quos interdum exorcismis fugavit, noctibus defensabit, incumbens et (h) requiescens super pilum (2) quo perfosum est latus Christi (*Joann.* XIX, 34)? vexillum quoque portabit æmulum Christi? et signum postulabit a principe, qui jam a Deo accepit? mortuus etiam tuba inquietabitur æveatoris, qui excitari a tuba angeli expectat? et cremabitur ex disciplina castrensis Christianus, cui cremare non licuit (i), cui Christus merita ignis indulsit? Quanta alia in delictis circumspici possunt castrensiū munium, transgression interpretanda? Ipsum de castris lucis in castra tenebrarum nomen deferre, transgressio est (j). Plane, si quos militia præventos fides posterior invenit, alia conditio est, ut illorum quos Joannes admittebat ad lavacrum (*Luc* III, 3), ut centurionum fidelissimorum, quem Christus probat (*Matth.* VIII), et quem Petrus catechizat (*Act.* X): dum tamen, suscepta fide atque signata, aut deserendum statim sit (k), ut a multis actum, aut omnibus modis cavillandum, ne

LECTIONES VARIANTES.

(1) Fiat *Seml.*(2) Luncho *Fran. Paris.*

COMMENTARIUS.

derat Rhenanus: *Draco etiam terrenus de longinquo hominis spiritus absorbet.* Quod proxime accedit ad veram lectionem quam restituimus e codice Agobardi: *Draco etiam terrenus de longinquo, homines spiritus absorbet.* Nam hic agit Tertullianus de fugienda idololatria, ex Pauli ad Corinthios præcepto, et fugiendam esse ait quam longissime; quia Draco terrenus, nempe Satanas infernus, spiritu et afflatu suo homines absorbet, etiam de longinquo. deinde adjicit ex prima Joannis: *Altius Joannes: Filioli, custodite vos ab idolis.* Hoc est, Joannes rem altius repetit, et non solum fugiendam esse idololatriam pronuntiat, verum etiam fugienda idola ipsa. *RIG.*

(a) *Ipsi ministri et sacerdotes.* Tradit Plinius coronas primum inter sacra tantum et bellicos honores suum nomen vindicasse. *RHEN.*

CAP. XI.—(b) *Conquirendum an in totum Christi.* Qui non permittit ut Christianus ethnico belligeranti navet operam, an permissurus est ut Christianus Christiano, hoc est fratres persecuturo semilitem adjungat? haud dubie numquam credidit futurum Tertullianus ut Christiani mutuis armis concurrerent. *RHEN.*

(c) *Credimus ne humanum sacramentum.* Alludit ad sacramentum et responsionem sive contestationem fidei in baptismo factam. *PAM.*

(d) *Et egerare patrem ac matrem, etc.* Vox illa egerare idem est atque abdicare seu renuntiare. Sensus autem auctoris est, baptismi sacramento non aliud esse superinducendum sacramentum militare. Cum enim castrensi sacramento se obstringit Christianus, egerare videtur Dei legem qua secundum Deum paren-

tes diligere jubentur. *LE PR.*

(e) *Quos et Evangelium solo Christo pluris non faciens sic quoque honoravit.* Vetus exemplar: *Quos et Evangelium solo Christum pluris. . . quoque honoravit.* Unde, sive legamus, *Solum Christum pluris faciens*; sive, *Solo Christo pluris non faciens*, idem erit sensus. *RIG.*

(f) *Sic quod honoravit.* Hoc est: Evangelium non minus parentes et omnem proximum honorari præcepit quam lege Mosaica præscriptum fuerat. Etenim lex eos proxime post Deum, Evangelium, proxime post Christum honorare jussit. *RIG.*

(g) *Cui nec litigare conveniet?* Alludit ad illud I *Cor.* VI, 7: *Jam quidem omnino delictum est quod judicia habetis inter vos. Quare non magis injuriam accipitis?* Atque adeo non male Rhen. *litigare*, vocem jurisconsultorum, interpretatur actionem vel in personam vel in rem apud judicem suscipere. Verum advertendum quod continuo subjungit ibidem Apostolus: *Sed vos injuriam facitis, etc.* *PAM.*

(h) *Requiescens super pilum.* Libri hæcenus editi, *super luncho.* T. Livius, I. XLIV: *Scuto præ se erecto stare galeatos: deinde ubi fessi sunt, innixos pilo, capite super marginem scuti posito sopitos stare.* *RIG.*

(i) *Cui cremare non licuit.* Thyra, videlicet, idolo. Glossæ Isidori, *Cremutium, Holocanstum.* *RIG.*

(j) *Transgressio est.* Cod. Agobardi. *Transgressio nis est.* *RIG.*

(k) *Suscepta fide atque signata aut deserendum statim sit.* Hoc est, deserenda militia. *RIG.*

quid adversus Deum committatur, quæ nec ex militia permittuntur (a); aut novissime perpetiendum pro Deo, quod æque fides pagana condixit (b). Nec enim delictorum impunitatem, aut martyriorum immunitatem militia promittet. Nusquam Christianus aliud est. Unum Evangelium, et idem Jesus, negaturus omnem negatorem, et confessorus omnem confessorem Dei, et salvam facturum animam pro nomine ejus amissam, perditurus autem de contrario adversus nomen ejus lucri habitam (*Matth. X, 39*). Apud hunc tam miles est paganus fidelis, quam paganus est miles infidelis. Non admittit status fidei necessitates (c). Nulla est necessitas delinquendi, quibus una est necessitas non delinquendi. Nam et ad sacrificandum et directo negandum necessitate quis premitur tormentorum sive pœnarum: tamen nec illi necessitati disciplina connivet, quia potior est necessitas timendæ negationis et obeundi martyrii, quam evadendæ passionis et implendi officii. Cæterum subvertit totam substantiam sacramenti causatio ejusmodi, ut etiam voluntariis delictis fibulam laxet. Nam et voluntas poterit (1) necessitas contendendi, habens scilicet unde cogatur. Vel ipsam præstruxerim et ad cæteras officialium coronarum causas, quibus familiarissima est advocatio necessitatis: cum idcirco aut officia fugienda sint, ne in delictis incidamus; aut et martyria toleranda sint, ut officia rumpamus. De prima specie quæstionis etiam militiæ ipsius illicitæ, plura non faciam (d), ut secunda reddatur, ne si omni ope expulserim militiam, frustra jam de corona militari provocarim.

LECTIONES VARIANTES.

(1) Poterat *Seml.*

(2) Minerva *Fran.*

(3) Quin et olea militiam coronari a Minerva non solum artium, sed armorum quoque dea: et pacem cum Neptuno

COMMENTARIUS.

(a) *Quæ nec ex militia permittuntur.* Quod in exemplari legitur, *Extra militiam*, minus esse videtur ad mentem Tertulliani. Nam hoc sibi vult: Christiano quem fides in militia deprehendit, aut statim suscepta fide deserendam esse militiam, quod ex militia, id est per militia: leges non licet; aut modis omnibus cavendum ne quid adversus christianam fidem committat, quod item ex militia: romanæ legibus vix liceat; aut extrema quæque perpetiendum pro Deo, quod omnis Christianus Christo fide dicta condixit. *Ric.*

(b) *Quod æque fides pagana condixit.* Mortem, scilicet. Nam hoc Christiano paganus, id est non miles, æque Christo condixit ac miles. Hanc interpretationem suggerunt sequentia. *Ric.*

(c) *Non admittit status fidei necessitates.* At extra statum fidei admittuntur (*Apolog. XLV, de Exhort. cast. VI*). Necessitas ad excusationem deputatur (*De Idolol. X*). Opponitur necessitas quasi deprecatrix (*Apolog. IV, VII*), et hic paulo post: *Familiarissima est advocatio necessitatis.* *Ric.*

(d) *Plura non faciam.* Liber Agobardi, *Plura non faciunt. Ursini, Plura non faciunt.* *Ric.*

CAP. XII. — (e) *Illi ut Deo telorum.* Huc pertinet quod a Platone Apollo dicatur ἀπὸ τοῦ πάλαιον, id est a jaculando, unde etiam factum ut cum arcu et sagittis ejus simulacra formari soleant. *PAM.*

(f) *Cum et myrto.* Myrtus bellicis quoque rebus inservit, triumphansque de Sabinis Posthumius Tubertus in consulatu, qui primus omnium ovans urbem ingressus est, quoniam rem leviter sine cruore ges-

CAPUT XII.

Putat denique licere militiam usque ad causam coronæ. Sed et de corona prius dicamus. Laurea ista Apollini vel Libero sacra est: illi, ut deo telorum (e); huic, ut deo triumphorum. Sic docet Claudius cum et myrto (f) ait milites redimiri solere. Veneris enim myrtum, matris Æneæ, non laurum, etiam amiculæ Martis, per Iliam et Romulos Romani. Sed ego Venerem non credo ex hac parte cum Marte Romanam (g), qua pellicis dolor est. Quum et olea militia coronatur, ad Minervam (2) est idololatria, armorum æque deam, sed et (h) paci cum Neptuno initæ ex hac arbore coronatam (3). In his erit serti militaris superstitione polluta et polluens, omniaque jam polluentur et caussis. Ecce annua volorum nuncupatio quid videtur? prima in principiis, secunda in capitoliis. Accipe post loca et verba: TUNC TIBI, JUPITER, BOVE CORNIBUS AURO DECORATIS VOVIMUS ESSE FUTURUM (i). Cujus sententiæ vox est? utique negationis. Etiam si tacet illic Christianus ore, coronatus capite respondit. Eadem laurea in donativi dispensatione denuntiatur plane non gratuita idololatria, aliquibus aureis venditans Christum, ut argenteis Judas (*Matth. XXVI*). Hoc erit, *Non potestis Deo servire et mammonæ* (*Matth. XVI, 24*): mammonæ manum tradere, (4) et a Deo absistere? Hoc erit, *Reddite quæ sunt Cæsaris Cæsari, et quæ Dei Deo* (*Matth. XXII, 21*): nec hominem Deo reddere (j), et denarium Cæsari auferre? Triumpho laurea foliis struitur, an cadaveribus? lamnis ornatur (k), an bustis? unguentis delibui-

inisse ex hac arbore, etc. *Fran. Paris.* Sed et pace cum Neptuno initæ ex hac arbore coronatam. *Jun.*

(4) Est *Leop.*

serat, myrto veneris victricis coronatus incedit, optabilemque arborem etiam hostibus fecit. Hæc postea ovantium fuit corona. *RHEN.*

(g) *Sed ergo Venerem non credo ex hac parte cum Marte Romanam.* Martem, inquit, Romanum crediderim ex ea parte qua Romulos ex Iliā suscepit. At Venerem ex ea parte qua Iliam sibi pellicem sensit et indoluit, romanam esse non arbitror. *Ric.*

(h) *Paci cum Neptuno.* Quoniam Minerva cum oleaginea corona pacem iniit cum Neptuno, ideo pacis nota est olea. *LE PR.*

(i) *Tunc tibi, Jupiter, bove cornibus auro decoratis vovimus esse futurum.* Hæc est veteris codicis scriptura, quæ firmari etiam possit inscriptione antiqua Fratrum Arvalium, quæ sic habet: BOVE. AURATO. VOVIMUS. ESSE. FUTURUM. *Ric.*

(j) *Nec hominem Deo reddere.* Qui tamen est numisma et imago Dei. Ait igitur Christianum, cum sit et miles et coronatus, non reddere hominem Deo quia cum ornatu incedit idolis dicato, et denarium auferre Cæsari, quia refert ab Cæsare donativum; itaque non reddere quæ sunt Dei Deo, neque etiam quæ sunt Cæsaris Cæsari. Significat militiæ præliorumque negotia non convenire Christiano. Prælia relinquenda Cæsari, coronam sæculo et Satanæ: hominem ipsum, imaginem Dei, reddendum Deo, sed purum, sed liberum, nullius servum, nullius militem, præter Dei. *Ric.*

(k) *Lamvis ornatur.* Vetus exemplar, *Lennis, Lenniscis.* *Ric.*

tur (1) an lacrymis conjugum et matrum? Fortasse quorundam et Christianorum: (a) et apud barbaros enim Christus. (b) Qui hanc portaverit in capite caussam, nonne et ipse oppugnavit? Est et alia militia regiarum familiarum. Nam et castrenses appellantur munificiæ (c), et ipsæ solemnium Cæsareanorum. Sed et tu proinde miles ac servus alterius es: et si duorum, Dei et Cæsaris, certe tunc non Cæsaris, cum te Deo debes, etiam in communibus, credo, potiori.

CAPUT XIII.

Coronant et publicos ordines laureis publicæ causæ, magistratus vero insuper aureis (2). (d) Superferuntur etiam illis Hetruscæ. Hoc vocabulum est coronarum, quas gemmis et foliis ex auro quercinis ob Jovem insignis (e) ad deducendas thensas cum palmatis togis sumunt. Sunt et provinciales aureæ, imaginum jam, non virorum, capita mājora quærentes. Sed tui ordines et tui magistratus, et ipsum curiæ nomen Ecclesia est Christi. Illius es (f) conscriptus in libris vitæ (Phil. IV; Apoc. XIII). Illic purpuræ tuæ sanguis Domini et clavus latus in cruce ipsius (Math., XXVII); illic securis ad caudicem (5) arboris posita (Math., III, 40), (g) illic (Is., XI, 4) virgæ ex Jesse. Viderint et publici equi cum coronis suis. Dominus tuus, ubi secundum Scripturam (Math., XXI) Jerusalem ingredi voluit, nec asinum habuit privatam. Isti in curribus et isti in equis, nos autem in nomine Domini Dei nostri invocabimus (Ps. XIX).

A Ab ipso incolatu Babylonis illius in Apocalypsi Joannis submovemur (Apol., XVIII), nedum a suggestu (4). Coronatur et vulgus nunc ex principalium prosperitatum exultatione, nunc ex municipalium solemnitatum proprietate: et est omnis publicæ lætitiæ luxuria captatrix. Sed tu peregrinus mundi hujus, civis supernæ Jerusalem. *Noster*, inquit (Phil., III, 20), *municipatus in cœlis*. Habes tuos sensus (h), tuos fastos: nihil tibi cum gaudiis sæculi; imo contrarium debes: *Sæculum enim gaudebit, vos vero lugebitis* (Joan. XVI, 20). Et puto, *felices ait lugentes* (Math., V, 5), non coronatos. (i) Coronant et nuptiæ sponso, ideo non nubamus ethnicis, ne nos ad idololatram usque deducant, a qua apud illos nuptiæ incipiunt: B habes legem a Patriarchis quidem (Gen., XXIV, 5; Gal., III), habes apostolum in Domino nubere jubentem (I Cor., VII). Coronat et libertas sæcularis. Sed tu jam redemptus es a Christo, et quidem magno. Servum alienum quomodo sæculum manumittet? Etsi libertas videtur (5), sed et servitus videbatur. Omnia imaginaria in sæculo, et nihil veri. Nam et tunc liber hominis eras redemptus a Christo: et nunc servus es Christi, licet manumissus ab homine. Si veram putes sæculi libertatem, ut et corona (6) consignes, rediisti in servitatem hominis, quam putes libertatem; amisisti libertatem Christi, quam putas servitatem. (j) Numquid et agonisticæ causæ disputabuntur, quas statim tituli sui damnant? et sacras et funebres scilicet, hoc enim superest ut C Olympius Jupiter, et Nemæus Hercules, (k) et mi-

LECTIONES VARIANTES.

(1) Hinc adversis lemniscis, inauratur lamnulis, unguentis, Paris. foliis struitur, adornatur lemniscis, C. *Wouw*. Triumphus laurea foliis instruitur hinc adversis lemniscis, hinc auratur lamnulis; unguentis delibuitur. *Jm. ex MS.*
(2) Ut Athenis, ut Romæ inserit *Semler.*, et forte, inquit,

ab interprete quodam adjecta sunt.

(3) Ad radices *Jm.*

(4) Ad suggestum *Jm.*

(5) Videatur cod. *Wouw.*

(6) Coronam Latin. *Rhen. Fran.*

COMMENTARIUS.

(a) *Et apud Barbaros enim Christus.* Idem respondit Triephton Lucianicus interroganti Critiæ an Scytharum res curæ essent Deo? Omnino, inquit, *εὐχόμενοι γὰρ Χριστὸς καὶ ἐν Ἰσραὴλ.* RIC.

(b) *Qui hanc portaverit in capite caussam.* Coronam triumphalem, caussam cadaverum, bustorum, lacrymarum. RIC.

(c) *Munificiæ et ipsæ solemnium Cæsarianorum.* Apud Festum legimus munifices vocatos milites, qui non vacabant, sed munus principi faciebant: qui vacabant appellabantur beneficiarii. Sed et Vegetio munifices sunt milites, qui munus faciunt a quo liberi sunt immunes qui dicuntur. Expone ergo *munificiæ*, id est ad munus solemnium Cæsarianorum adstrictæ et obligatæ. Posterior ætas *munificum* pro *munifice* usurpavit. Nam et Paulus Juree. in cap. *Munus* de verb. signif., etiam officium significare docet, unde munera militaria, et quosdam milites munifices vocari. RHEN.

CAP. XIII.—(d) *Superferuntur etiam illis Hetruscæ.* Sic habet vetus exemplar, *superferuntur illis*, hoc est, etiam aureis nobiliores habentur. RIC.

(e) *Ad deducendas thensas.* Tensam Festus docet esse vehiculum argenteum, quo exuviæ deorum ludis circensibus in circum ad pulvinar vehebantur. RHEN.

(f) *Conscriptus in libris vitæ.* De istis quoque libris inaudierat aliquid Tryphon Luciani. Ait enim ad Critiam: *ὄρεται ἑσπερον ἄσπρα ὡς καὶ εἰ ἐν ταῖς ἐπουρανίαις*

βιβλίοις τῶν ἀγαθῶν ἀπογεμόνται. RIC.

(g) *Illic virgæ ex radice Jesse.* Virgas dicit, alludens ad fascies Romanorum magistratuum, et sic legitur in cod. Agobardi. RIC.

(h) *Tuos fastos.* Fasti erant libri continentes totius anni rationem et celebritates: cum respectu ad hos loquitur Tertullianus. In Ecclesia quoque sunt fasti, ne tu municipiorum fastos et solemnitates cura. Notandus sane locus ad morem Ecclesiæ, quæ conferebat natalitia, id est obitus martyrum, in fastos; quos fastos ecclesiastico nomine vocamus *martyrologia*. Hujus rei est locus elegans Cypriani epist. 85. LAC.

(i) *Coronant et nuptiæ sponso.* Huc pertinet quod sponsa ad virum iter parans, ex verbena quæ Veneri dicata est, et floribus herbisque a se lectis corollam texere soleat, eamque secum deferre: nam empta gestareserta vitio dabatur. Item quod sponsus domi illam operiens, paratu magno januam coronare, multaque lauro exornare soleat, quemadmodum auctor est Alexander ab Alex. PAM.

(j) *Numquid et agonisticæ causæ disputabuntur.* Id est agones. Numquid etiam agones in controversiam venient, inquit, ut de iis etiam queratur, vitandi sint christiano, necne? RIC.

(k) *Et misellus Archemorus.* Archemorus Lyeurgi filius a serpente læsus adhuc infans periit, ex incuria nutricis suæ Hypsipyles, quæ illum in graminibus reliquerat, ostensura Græcis laborantibus siti Langiam

sellus Archemorus, et Antinous infelix (a) in Christiano coronentur, ut ipse spectaculum fiat, quod spectare debet (1). Universas, ut arbitror, causas enumeravimus. Nec ulla nobiscum est: omnes alienæ, profanæ, illicitæ, semel jam in sacramenti testatione egeratæ. Hæc enim erant pompæ diaboli et angelorum ejus officia, sæculi honores, solemnitates, popularitates, falsa vota, humana servitia, laudes vanæ, gloriæ turpes: et in omnibus istis idololatria, in solo quoque sensu coronarum quibus omnia ista redimita sunt. Præfabitur quidem Claudius etiam cælum sideribus apud Homeri carmina coronatum; certe a Deo, certe homini, igitur et homo ipse a Deo coronandus est. Cæterum a sæculo coronantur et lupanaria (b), et latrinæ, et pistrina, et carcer, et ludus, et ipsa amphitheatra, et ipsa spoliaria, ipsæque libitinæ. Quam sacer sanctus, quamque honestus (c) ac mundus sit habitus iste, noli de uno poetico cælo, sed de totius mundi commerciis æstimare. At enim Christianus nec januam suam laureis infamabit, si norit quantos deos etiam ostiis diabolus afflaxerit, Janum a janua, Limentinum a limine, Forculum (d) et Cardam a foribus et cardinibus et apud Græcos Thyreum Apollinem et Antelios dæmonas.

CAPUT XIV.

Tanto abest ut capiti suo munus inferat idololatriæ,

LECTIONES VARIANTES.

(1) Spectari non debeat *Rhen*.

COMMENTARIUS.

fontem. In ejus pueri memoriam annuus agon institutus est: et quia perit adhuc infans, misellum vocat, non miserum. RHEM.

(a) *Antinous infelix*. Hunc Adrianus Cæsar habuit in deliciis, et tam tenere dilexit, ut ab illo civitatem Ægypti cognominaret, ubi et agonem illi quotannis instituit. Quam rem in litteras pulchre retulit Hege-sippus, referente B. Hieronymo. RHEM.

(b) *Coronantur et lupanaria*. Videtur intelligere coronas quibus lares publici vel privati in singulis domibus coronabantur, atque adeo et in lupanariis, etc. PAM.

(c) *Quam sacer sanctus, quamque honestus*. Placet codicis Divionensis scriptura: *Quam sacer sanctusque, quam honestus*, etc. RIC.

(d) *Forculam*. Alii, *Foreculum*. RIC.

CAP. XIV. — (e) *Multo magis coronatos fortasse tunc illos coronatos scandalizaverit*. Alludit ad vigintiquatuor illos seniores coronis aureis coronatos, Apoc., IV, 4. Si nudo capite mulier scandalizat angelos, multo magis capite coronato scandalizaverit illos seniores coronatos. RIC.

(f) *Et quod magis usui est centenariis quoque rosis de horto Midæ lectis*. Prima editio Rhenani scripturam codicis Divionensis repræsentavit: *Centauris quoque rosis et hortomi delectis*; quam esse mendosam nemo ambigit. Codex Agobardi hæc parte erosus tantum servavit, et quod magis v..... narint quoque rosis de horto lectis. Cui quidem scripturæ fidem potius adhiberi par est, cum sit membranarum longe Divionensibus illis vetustiorum. Itaque Rhenani conjecturam sequimur, legendumque arbitramur: *Centenariis quoque rosis de horro Midæ lectis*: quod ad veterem illam scripturam propius accedit. Centenarias autem rosas dixit Tertullianus, a centum foliis, quemadmodum in Apologetico, p. 7. *centenarias cœnas a centenis sesteriis*, et lib. de Pallio, pag. 138, *Centenarii ponderis lances*. Convenientissime autem dixit *coronam ex rosis*, quæ spectaculi et spiraculi

imo jam dixerim Christo, siquidem caput viri Christus est (I Cor. XI, 3), tam liberum quam et Christus: ne velamento quidem obnoxium, nedum obligamento. Porro et quod obnoxium est velamento, caput fœminæ, hoc ipso jam occupatum, non vacat etiam obligamento; habet humilitatis suæ sarcinam. Si nudo capite videri non debet propter angelos, multo magis coronatos (e) fortasse tunc illos coronatos scandalizaverit (I Cor., XI, 40). Quid enim est incapite fœminæ corona, quam formæ lena, quam summa lasciviæ nota, extrema negatio verecundiæ, conflatio illecebræ? Propterea nec ornabitur operosius mulier ex Apostoli prospectu, ut nec crinium artificio coronetur. Qui tamen et viri caput est, et fœminæ facies (I Tim., II, 5), vir Ecclesiæ Christus Jesus, quale oro te, sertum pro utroque sexu subiit (*Matth.*, XXVII, 29)? Ex spinis opinor et tribulis, in figuram delictorum quæ nobis protulit terra carnis, abstulit autem virtus crucis, omnem aculeum mortis in Domini capitis tolerantia obtundens (*Isa.*, LIII, 5). Certe præter figuram, contumelia in promptu est, et turpitudine et dedecoratio, et his implexa sævitia, quæ tunc Domini tempora et fœdaverunt et lancinaverunt; uti tu nunc laurea, et myrtho, et olea, et illustri aliqua fronde, et quod magis usui est (f), centenariis quoque rosis de horto Midæ lectis, et (g)

res est, hoc est, oculos colore et nares odore delectat, magis usui esse, quam de laurea, myrto, olea, aut quavis alia illustri fronde, quæ oculos tantum pascit. RIC.

(g) *Et utrisque liliis*. Albis et purpureis. De quibus sunt apud Ovidium versus præclari, *Metam.* X, ubi de Hyacintho:

Tyrioque nitentior ostro

Flos oritur, formamque capit quam lilia, si non

Purpureus color his, argenteus esset in illis.

Itaque lilia purpurea poetæ nata de cruore Hyacinthi fabulantur: præterea vero luctus et querelarum inscripta syllabis AI, AI. Quod autem vulgo traditur, ea lilia significari notissimo illo Virgilii versu, *Dic quibus in terris, etc.* hoc falsum esse, si tantulum digredi liceat, demonstrabimus. Quidni autem liceat coronario Tertulliani opusculo lemniscos intexere? Sane rideo grammaticos hærentes cruci, quam ipsis olim abs se positam fuisse Virgilius Asconio Pediano inter jocandum prodidit. Et quis non rideat Servium istud ex Asconio tradentem, semetipsum nugis exquisitisimis perperam cruciare? Sunt autem pastoritii lusus Ecloga III, ubi Damœtas et Menalcas inter sese quid carmine uterque valeat vicissim experiuntur, ac tandem certando fessi, litem Palæmonis arbitrio dirimendam jocosa altercatione concludunt. Quærit ex Menalca Damœtas:

Dic quibus in terris, et eris mihi magnus Apollo,
Tres pateat cœli spatium non amplius ulnas?

Damœtam Menalcas consimili quæstione repercutit:

Dic quibus in terris inscripti nomina regum
Nascantur flores; et Phyllida solus habeto.

Quæsierat Damœtas ubinam terrarum cœlum tres tantum ulnas pateret, quod certe nusquam datur, neque per mundi naturam fieri potest, ut alicubi terrarum cœli supra terras amplitudo trium ulnarum spatium contineatur. Itaque Menalcas propositam quæstionem non solvit, sed quæstione alia refellit. Dic,

urisque liliis, et omnibus violis coroneris, etiam Aemuleris, quae postea ei obvenit, quia et favos post gemmis forsitan et auro, ut et illam Christi coronam fella gustavit (Luc. XXIV, 42); nec ante rex gloriae

COMMENTARIUS.

inquit, ubinam terrarum nascantur flores inscripti nominibus regum? Romuli scilicet, Numae, Tulli, Tarquini et aliorum. Cujusmodi flores nullibi sane nascuntur. Hoc Tuscum jurgium dici ait Augustinus, contra Academicos tertio, cum quaestioni intentatae non ejus solutio, sed alterius objectio videtur mederi. Prior jocus, ἐκ τῶν ἀδυνάτων, posteriore ἐκ τῶν οὐκ ὄντων, lepide confutatur. Eademque fortasse opera Virgilius reipublicae romanae nuper ereptae, cujus etiam reddendae consilia agitasse Augustum, Tranquillus auctor est, desiderium, simplicibus rusticorum jocis celatum protulerit, sub hoc videlicet colore: flores inscriptos nomine regum, quos populus romanus odio tyrannicae libidinis execrabatur, haud verius nasci, quam terrae plagam reperiri, ubi caeli spatium tres tantum ulnas pateret. Non est quod hic aliquid studiosius occultari suspicemur; nec sum credulus grammaticorum commentis, quasi Virgilius ipse Cornificio Asconiove mentem suam aperuerit hanc fuisse, ut eo versu,

Tres pateat caeli spatium non amplius ulnas,

Caelum quemdam Mantuanum perstringeret; non puto venisse umquam in Virgilio mentem tam frigidam scomma; et quos adducunt historiae de Caelio suae testes, eorum de Virgilio scripta intercidere, nimirum Asconii Cornificiique. At citantur a Philargyrio; citantur a Servio. De Philargyrio mox disputabimus: certe in Servianis quae exstant, haec omnino in hunc modum leguntur: *Asconius Pedianus dicit se Virgilium dicentem audisse, in hoc loco se grammaticis crucem fixisse, volens experiri quis eorum studiosior inveniretur; volens intelligi de Caelio Mantuano.* Primum igitur, quae fides grammatico hasce nugae una cum solæcismis obrudenti? Deinde, quam absurdum? *Volens experiri quis eorum studiosior inveniretur.* Quis credat sic locutum umquam fuisse Asconium? Imo ex Philargyrianis legendum: *Pedianus ait se audisse Virgilium dicentem in hoc loco se grammaticis crucem fixisse, quaesiturus eos si quid studiosius occultaretur.* Haec sane quidem Asconius; nec praeterea quidquam. Sed aliquis statim grammaticaster addidit de suo: *Dicit autem poeta Caesium Mantuanum.* In Servianis quoque ab eadem manu additum, *volens intelligi de Caelio Mantuano.* Jam, Philargyriana quae habemus, puriora quidem plerumque sunt Servianis, sed hic certe nihilo fuere prudentius interpolata. Nam ad hunc versum, *tres pateat caeli spatium, etc.*, nota sic habet: *Apud antiquos fuit altissimus puteus, in quem descendebant ad sacra celebranda: cujus putei orbis, id est summus circulus quo cognoscerent anni proventus, non amplius quam trium ulnarum habebat. Quae sunt mera deliria et somnia ægroti; nec saniora sequuntur de specu apud Ætnam; vel, caelum pro toto mundo; vel, caeli spatium pro clypeo Achillis.* Post hujuscemodi nugae, quis sibi meliora deinceps promittat? Subjungitur: *Dicit Cornificius ab ipso Virgilio audisse, quod Caesium Mantuanum quemdam tetigit, qui consumptis omnibus facultatibus nihil sibi reliquit, nisi locum trium ulnarum ad sepulturam.* Item Ovidius Naso torificium tantum caelum patere videtur, quantum torificium patet. Non video quid boni ex istis ineptiarum quisquiliis concinnari possit. Quin potius amplector sententiam existimanantium nihil hic esse Cornificii, verum id nominis irrepsisse ex consonantia vocabuli paulo post sequentis, *torificii, vel orificii.* Et jam demonstravimus ex Servianis et Philargyrianis, qualiacumque illa sint, non recte colligi Asconium aliquid de Caelio Mantuano tradidisse ab Virgilio acceptum. Quid? an hoc Cornificio innotuit, non etiam Asconio, qui fuit inter eximii poetae familiares, qui librum

adversus ejus obtrectatores edidit? Explodamus igitur rancidam illam de Caelio Mantuano fabulam, admissa tantum postrema illa Philargyrii nota: *Asconius Pedianus ait se audisse Virgilium dicentem, in hoc loco se grammaticis crucem fixisse, quaesiturus si quid studiosius occultaretur.* Quae sequuntur, *Dicit autem poeta Caesium Mantuanum*, jam non sunt Asconii, sed inepti alicujus glossographi. Haec de caeli spatio. Quod attinet ad *flores inscriptos nomina regum*, grammatici quoque allucinantur, etsi multo simplicius; nam in eo consentiunt omnes, ut existant florem hyacinthum intelligi, natum ex cruore primum Hyacinthi illius quem adamavit Apollo, deinde Ajacis. Hos accipiunt pro regibus, etsi neuter ad regum nomenclaturam respondeat. Hoc primum. Deinde, nemo umquam poeta eo venit audaciae fabularis, ut diceret in flore illo scriptum fuisse nomen Hyacinthi, ἀναγνώσει τὸν Ἰάκινθον, inquit Philostratus, γέγραπται γὰρ. Quid vero in eo legitur? nomen regis? nomen hyacinthi? minime. Sed proœmium luctus et querelae, AI, AI. Sic Ovidius, ubi de Apolline puerum lugente.

Ipse suos gemitus foliis inscribit, et AI AI

Flos habet inscriptum, funestaque litera ducta est.

Moschus in Epitaphio Bionis:

Νῦν, γάμψθη, λάλει τὰ παρήρηματα, καὶ πλιόν AI, AI
ἀάμβανε τοῖς πετάλοισιν.

Constat igitur in hyacintho flore non legi nomen Hyacinthi, sed lugubris initium carminis, προσίμιον τῆς πασηγορίας ut ait Palaeophatus, τὰ ἐπὶ τῷ ὄρει, ἢ ἱράματα, ut Pausanias. Unde hoc Virgiliano versu,

Dic quibus in terris inscripti nomina regum,
Nascantur flores,

qui nomina Hyacinthi et Ajacis significari volunt, jam unius sibi de suis regibus nomen expungi patiantur necesse est, ita ut deinceps Ajace solo se tueantur, dicantque Virgilium nomina regum posuisse, pro nomine regio, et regem nuncupasse, qui rex numquam fuerit; quod Virgilianum esse, parum mihi videtur probabile: quid si autem et Ajacis istius nomen de flore expungimus? Obstare videtur Ovidius, cum ait, mediis foliis inscriptam esse literam communem Hyacintho et Ajaci, puero viroque, literam scilicet funestam, seu lugubre epigramma, AI, AI, ut Hyacintho quidem sit nota seu litera querelae, Ajaci, nominis. Sed objectionem hanc amovere haud difficile fuerit cogitantibus eas literas luctum querelamve denotasse prius quam Ajacem; imo, nec pro Ajace quidem in floribus istis usurpari, nisi per luctum; nomine ipso Ajacis luctum significante, atque inde Ovidio natam occasionem vaticinandi, fore tempus quo fortissimus heros lugubre suum nomen addat in hunc florem jam lugubrem. Sic autem fieri, ut in Hyacintho nihil lugubre legatur, certe nihil regium. Plinius cap. II, lib. XXI: *Hyacinthum comitatur fabula luctuum ejus quem Apollo dilexerat, et Ajacis: ita discurrenibus venis, ut græcarum litterarum figura, AI, AI, legatur inscriptum.* De nomine Ajacis lugubri, ipse Ajax apud Sophoclen:

AI AI, τίς ἀν ποτ' ἔσθ' ὄδ' ἐπὶ νόμον
Τὸς μὲν ἕνοιον ὄνομα τοῖς ἑσθῆς ἀσπίς;
Νῦν γὰρ πάριστος καὶ δις αἰάτων ἦρσι
Καὶ τίς

Sic apud Theocriti interpretem, *Idyll. X.* Euphronion in luctu Æacidae purpuream hyacinthum alloquitur γεγραμμένα κωλύουσιν: nempe in hyacintho legebat non regium nomen Æacidae, sed lugubre carmen, AI AI. Nec alio sensu accipiendas puto easdem literas, AI, in gemma veteri, quae humanae figure in florem transcantis imaginem exhibet, servaturque penes virum præstantissimum Nic. Fabrum Peirescium. Atque ex his, opinor, manifestum fiet satis vanam eorum esse conjecturam,

cœlestibus salutatus est, quam rex Judæorum pro-
scriptus cruci; minoratus primo a patre modicum
quid citra angelos, et ita gloria et honore coronatus
(Ps. VIII, 6; Heb. II, 7). Si ob hæc caput ei tuum de-
bes, tale si potes ei repende, quale suum pro tuo ob-
tulit: aut nec floribus coroneris, si spinis non potes,
quia non floribus potes.

CAPUT XV.

Serva Deo rem suam intaminatam. Ille eam, si vo-
let, coronabit; imo et vult; denique invitat: *Qui vi-
cerit, inquit, dabo ei coronam vitæ. Esto et tu fidelis
ad mortem* (Apoc. II, 10). Decerta et tu bonum agonem,
cujus coronam et Apostolus repositam sibi merito
confidit (II Tim. IV, 7, 8). Accipit et angelus victoriæ
coronam procedens in candido equo, ut vinceret
(Apoc. VI, 2). Et alius iridis ambitu ornatur (Apoc. X,
1), cœlesti prato (a). Sedent et presbyteri coronati
(Apoc. IV, 4): eodemque auro et ipse Filius hominis
supra nubem micat (Apoc. XIV, 14). Si tales imagines
in visione, quales veritates in representatione? illas
aspice, illas odora. Quid caput strophiole aut dracon-

tario (b) damnas, diademati destinatum? Nam et
reges nos Deo et Patri suo fecit (c) Christus Jesus
(Apoc. I, 6; V, 10). Quid tibi cum flore mo-
rituro? Habes florem ex virga Jesse, super quem
tota divini spiritus gratia requievit (Is. XI, 1),
florem incorruptum, immarcescibilem, sempiter-
num: quem et bonus miles (d) eligendo, in cœ-
lesti ordinatione, dignatione profecit. Erubescite,
commilitones ejus, jam non ab ipso judicandi, sed
ab aliquo Mithræ milite, qui cum initiatur in spelæo,
in castris vere tenebrarum, coronam interposito gla-
dio sibi oblatam, quasi mimum martyrii, delin-
capiti suo aecommodatam, monetur obvia manu a capite
pellere, et in humerum, si forte, transferre, dicens
Mithram esse coronam suam, atque exinde numquam
coronatur, idque in signum habet ad probationem sui,
sicubi tentatus fuerit de sacramento: statimque cre-
ditur Mithræ miles, si dejecerit coronam, si eam in
Deo suo esse dixerit. Agnoscamus ingenia diaboli,
idecirco quedam de divinis affectantis, ut nos de suo-
rum fide confundat et judicet.

COMMENTARIUS.

qui quod in lilio purpureo, poetarum hyacintho,
græcis literis legitur inscriptum AI AI, nomina re-
gum esse arbitrantur, pastoris Virgiliani versiculo
subintellecta. RIC. — *Utrisque liliis et omnibus violis.*
Sic in fine libri de Spectac., spectacula dixit utraque
cavea et omni stadio gratiora. Alba lilia sunt confes-
sorum, purpurea martyrum. RIC.

CAP. XV. — (a) *Et alius iridis ambitu ornatus cœlesti
prato.* Sic habet vetus exemplar. Eleganter autem et
apposite Septimius iridem nuncupavit cœleste pratium,
ob speciem smaragdi instar viridantem. Sic enim in
Apocal. describuntur: *καὶ ἴρις κυκλόθεν τοῦ θρόνου ὁμοία
ἐράσει σμαραγδίνῃ.* RIC.

(b) *Caput in strophiole aut draconario.* Tenuioribus
scilicet coronis utebantur antiqui, inquit Plinius,
strophia appellantes, unde strophiole. Porro dracon-
tarium videtur ejus sæculi vocabulum fuisse pro co-

rolla. RHEN. — Ego vero puto draconarium coronam
intelligi confectam, aut ex draconia herba antidoto
adversus venena, ejus meminit Plinius lib. XXIV,
cap. 19, aut ex gemmis draconilibus de quibus idem
Pl. lib. XXXVII, c. 10. PAM. — *Aut draconario.* Cate-
nulae sunt draconaria ex auro argentove aut etiam
alia materia in modum draconis effectæ. Monilia
vocat dracones Lucianus, τοὺς περὶ κρονοῦς ἢ βράχια,
δράκοντας. LE PR.

(c) *Nam et reges nos Deo et Patri suo fecit.* Hoc sæp-
issime ingerit Septimius, sublinem christianæ fami-
liæ dignitatem, quam et præclare extulit Justinus
adversus Tryphonem Jud. ἀρχιερατικὸν τὸ ἀληθινὸν γένος
ἔσμεν τοῦ Θεοῦ.

(d) *Quem et bonus miles.* Loquitur de milite isto qui
coronam in manu, non in capite, gestaverat, ob eam
rem in carcerem raptus. RHEN.

QUINTI SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI

LIBER DE FUGA IN PERSECUTIONE.

ARGUMENTUM. — Liber de Fuga in persecutione, hac
jam fervente anno 202 scriptus, Tertulliani ingenii
valde præfracti etiamnum signum est, in quo Pa-
raeletum Montani palam adstruit: nondum tamen
in Catholicos velut Psychicos insultat. Non inepte
recentiores critici arbitrantur hunc tractatum eum-
dem esse quem in lib. de Corona, cap. 4, se edi-
turum promisit de Quæstionibus Confessionum, uti-
que contra pastores tempore persecutionum gregem
suum deserentes. Orta inter Christianos conten-
tione an persecutionis tempore fugere, aut auro
argentove vexationem redimere sit licitum, Tertul-
lianus, cum de hac quæstione ore tenuis non nihil
dissereret, interrogatus a Fabio quodam familiari,
demum hunc tractatum exaravit, in quo late con-
tra orthodoxos probare conatur, ministris Dei in
persecutione nec fugiendum esse, nec persecutio-

nem numerata pecunia redimendam, inter cætera
ita disserens: *Si constat a quo persecutio eveniat,
possumus jam consultationem tuam inducere, et de-
terminare ex hoc ipso pertractatu fugiendum in per-
secutione non esse. Si enim persecutio a Deo evenit.
Sicut duplex ratio offendit, quia neque debeat devi-
tari neque evadi possit, quod a Deo evenit. Non de-
bet devitari, quia bonus; necesse est enim bonum
esse omne quod Deo visum est.* — Cætera, quæ in
sux sententiæ confirmationem addit pluribus per-
sequi piget; quisque enim facile intelligit, insa-
nire ibidem Tertullianum tam inepta argumen-
tatione, cui Christi exemplum, atque Evangelium
quo persecutionis tempore fuga præcipitur et san-
ctorum virorum auctoritas apertissime adversan-
tur. LUMP.

CAPUT PRIMUM.

Quæsisisti proxime, Fabi frater (a), fugiendum necne sit in persecutione, quod nescio quid annuntiaretur. Ibidem ego oblocutus aliquid pro loco ac tempore, et quarundam personarum importunitate, semitratatam materiam abstuli mecum, plenius eam de stylo nunc renuntiaturus, utpote quam mihi (1) et tua consultatio commendarat, et conditio temporum suo jam nomine injunxerat. Quanto enim frequentiores imminet persecutiones, tanto examinatio procuranda est, quomodo eas excipere fides debeat. Procuranda autem examinatio penes vos, qui (2), si forte, Paracletum non recipiendo deductorem omnis veritatis, merito adhuc etiam aliis questionibus obnoxii estis. Igitur consultationi tuæ ordinem quoque induimus, animadvertentes ante determinari oportere de statu ipsius persecutionis, utrum a Deo obveniat (3), an a diabolo, quo facilius de obitu ejus constare possit. Omnis enim rei inspectio, auctore cognito, planior. Satis est quidem præscribere (4) nihil fieri sine Dei voluntate. Sed non statim hæc sententia cæteris retractatibus (5) locum dabimus, ne a præsentis articulo avocemur, si quis responderit: Ergo et malum a Deo, et delictum a Deo; nihil jam in diabolo, nihil etiam in nobis ipsis. De persecutione nunc quæritur. Circa hanc interim dixerim nihil fieri sine Dei voluntate, respiciens eam in primis dignam Deo esse, et, ut ita dixerim, necessariam, ad probationem scilicet servorum ejus sive reprobationem. Quis est enim exitus persecutionis, quis effectus alius, nisi probatio et reprobatio fidei, qua suos utique Dominus examinavit? Hoc omne (6) judicium est persecutio per quam quis aut probatus aut reprobatus judicatur. Porro judicium soli Deo competit. Hæc pala illa (b), que et nunc Dominicam aream purgat, Ecclesiam scilicet, confusum acervum fidelium eventilans, frumentum martyrum (7) et paleas negatorum. Hæc enim (8), scalæ quas somniat Jacob, aliis ascensum in superiora, aliis descensum ad inferiora demonstrantes. Sic et agonem intelligi capit persecutionem. A quo certamen edicitur, nisi a quo corona et præmia proponuntur? Legis edictum agonis istius in Apocalypsi, quibus præmiis ad victoriam invitet, vel maxime illos qui proprie vicerint in persecutione, vincendo luc-

A tati, revera non adversus carnem et sanguinem, sed adversus spiritalia (*Ephes.*, VI, 12) nequitiae. Ita agnosces ad eundem agonothetam pertinere certaminis arbitrium, qui invitat ad præmium. Totum quod agitur in persecutione, gloria Dei est probantis et reprobantis, imponentis et deponentis. Quod autem ad gloriam Dei pertinet, utique ex voluntate illius eveniet. Sed quando Deus magis creditur, nisi cum magis timetur, nisi (9) in tempore persecutionis? Tunc Ecclesia in attonito est; tunc et fides in expeditione sollicitior et disciplinior in jejuniis et stationibus, et orationibus, et humilitate, in alterutra diligentia et dilectione (c), in sanctitate et sobrietate. Non enim vacatur nisi timori et spei. Adeo et ex hoc ipso ostenditur nobis non posse diabolo deputari eam, quæ meliores efficit Dei servos.

CAPUT II.

Si quod (10) iniquitas a Deo non est, sed a diabolo, persecutio autem ex iniquitate consistit (quid enim iniquius quam veri Dei antistites, omnis (11) sectatores veritatis, nocentissimorum more tractari?), ideo videtur persecutio a diabolo evenire, a quo iniquitas agitur, ex qua constat persecutio: scire debemus, quatenus nec persecutio est sine iniquitate diaboli, nec probatio fidei sine persecutione, propter probationem fidei necessariam iniquitatem, non patrocinium præstare persecutioni, sed ministerium; præcedere enim Dei voluntatem circa fidei probationem, quæ est ratio persecutionis, sequi autem diaboli iniquitatem ad instrumentum persecutionis, quæ ratio est probationis. Nam et alias, in quantum justitiæ iniquitas æmula est, in tantum materia est ad testimonia ejus, cujus est æmula; ut sic justitia in iniquitate perficiatur, quomodo virtus in infirmitate perficitur (*II Cor.*, XII, 9). Nam infirma mundi electa sunt a Deo, ut confundantur fortia; et stulta ejus, ut confundantur sapientia (*I Cor.*, I, 27). Ita et iniquitas adhibetur ut justitia probetur, confundens iniquitatem. Igitur quod ministerium non est arbitrii, sed servitii (arbitrium enim Domini, persecutio, propter fidei probationem, ministerium (12) autem iniquitas diaboli, propter persecutionis instructionem); ita eam per diabolum, si forte, non a diabolo evenire credimus. D Nihil Satanae in servos Dei vivi licebit, nisi permise-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Quam ei *Seml. Oberth.* quam mihi et *Rhen.*; quam et *Jun.*
 (2) Qui deest *Seml. Oberth.*
 (3) Obvenit *Fran.*
 (4) Prescribere *Seml. Oberth.*
 (5) Retractavimus *Seml. Oberth.* Retractaverimus, *Fran.*
 (6) Domini *Seml. Oberth. Leop.* Nomen *Rhen.*

- (7) Maturum *Rhen.*
 (8) Hæc etiam *Seml. Oberth. Leop.*
 (9) Nisi cum — persecutionis *Ecclesia Latin.*
 (10) Quoniam *Latin.*
 (11) Omnes *Seml. Oberth. Leop.*
 (12) Verba ministerium — instructionem nescio qua de causa omisit *Seml. ejusque sequax Oberth.*

COMMENTARIUS.

CAP. I.—(a) *Fabi frater.* Communi Christianorum nomine fratrem hic vocat. Quis autem fuerit, incertum. LE PR.

(b) *Hæc pala illa.* Recte *Rhenanus* interpretatur palam instrumentum rusticum: alludit enim ad illud *Matth.* III, juxta similem *B. Cypriani* versionem; quia veniet dominus ferens palam in manu sua, et

mundabit aream suam. PAM.

(c) *In alterutra diligentia et dilectione.* His verbis significat: quæcumque sunt christianæ pietatis erga Deum et proximum officia, quales fidelium inter se, diligentium et dilectorum affectus, etiam ethnici laudabant, et mirabantur, in *Apologet. Ric.*

rit Dominus, ut aut ipsum destruat per fidem electorum in tentatione victtricem (1) : (a) aut homines ejus fuisse traducat, qui defecerint ad illum. Habes exemplum Job, cui diabolus nullam potuit incutere tentationem, nisi a Deo accepisset potestatem, nec in substantiam quidem ejus, nisi Dominus, *Ecce*, dixisset, *omnia que sunt ei, in manu tua do, in ipsum autem ne extenderis manum (Job, I, 12)*. Denique nec extendit, nisi posteaquam et hoc postulanti Dominus, *Ecce*, dixisset, *trado tibi illum, tantum animam ejus custodi (Job, II, 6)*. Sic et in Apostolos facultatem tentationis postulavit, non habens eam nisi ex permissa. Siquidem Dominus in Evangelio ad Petrum : *Ecce*, inquit, (b) *postulavit Satanæ uti cerne- ret vos velut frumentum : verum ego rogavi pro te, ne deficeret fides tua (Luc, XXII, 31)* : id est, ne tantum diabolo permitteretur, ut fides periclitaretur. Quo ostenditur, utrumque apud Deum esse, et concussionem fidei, et protectionem, cum utrumque ab eo petitur, concussio a diabolo, protectio a Filio. Et utique cum Filius Dei protectionem fidei habet in sua potestate quam a Patre postulat, a quo omnem accipit potestatem in cælis et in terris (*Matth. XXVIII, 18*), quale est ut concussionem fidei diabolus in manu sua habeat? (c) Sed in legitima Oratione cum dicimus ad Patrem : *Ne nos inducas in tentationem (Matth. VI, 13)* (quæ aut major tentatio quam persecutio?) ; ab eo illam profitemur accidere, a quo veniam ejus deprecamur : hoc est enim quod sequitur : *Sed erue nos a maligno (ibid.)* ; id est, ne nos induxeris in tentationem, permittendo nos maligno. Tunc enim erumur diaboli manibus, cum illi non tradimur in tentationem. Nec in porcorum gregem diaboli legio habuit potestatem, nisi eam de Deo impetrasset, tantum abest ut in oves Dei habeat. Possum dicere, porcorum quoque setas tunc numeratas apud Deum fuisse ; nedum capillos sanctorum. Habere videtur diabolus propriam jam potestatem, si forte in eos qui ad Deum non pertinent, semel in *stillam situx* (*Is. XL, 15*), et in *pulverem areæ* (d), et in *salivam* nationibus deputatis a Deo, ac per hoc diabolo expositis in vacuum quodammodo possessionem. Cæterum, in domesticis Dei nihil illi licet ex propria potestate ; quia quando liceat, id est, ex quibus caussis, exempla in Scripturis signata demonstrant. Aut enim ex causa probationis conceditur ei jus tentationis provocato vel provocanti, ut in superioribus : aut ex causa reprobationis

A traditur ei peccator quasi carnifici in pœnam, ut Saul : *Et abscessit, inquit, spiritus Domini a Saule, et concutiebat eum spiritus nequam a Domino, et suffocabat (II Reg. XVI, 2)*. Aut ex causa cohibitionis (2), ut Apostolus refert (*II Cor. 12, 7*) (e) datum sibi sudem angelum Satanæ ut colaphizetur : nec hanc speciem permitti diabolo in sanctos humiliandos per carnis vexationem, nisi simul ut et virtus tolerantia scilicet in infirmitate perfici possit ; nam et ipse Apostolus Phigellum et Hermogenem tradidit Satanæ, *uti emendentur, ne blasphement (II Tim. I, 15)*. Vides jam et a servis Dei facilius diabolus accipere potestatem, tanto abest ut eam ex proprietate possideat.

CAPUT III.

Cum ergo et hæc exempla magis in persecutionibus eveniant, siquidem magis tunc probamur vel reprobamur, et magis tunc humiliamur vel emendamus, ab eo permittatur vel imperetur necesse est catholice fieri hæc, a quo et ex parte, scilicet ab illo qui dicit : *Ego sum qui facio pacem, et condo mala (Is. XLV, 7)*, id est bellum. Hoc est enim contrarium paci. Nostræ autem paci quid (3) est bellum, quam persecutio? Si persecutionis vel maxime exitus aut vitam afferunt aut mortem, aut plagam aut sanationem, habes auctorem ejusdem : *Ego percutiam, et sanabo; ego vivificabo, et mortificabo (Deut. XXXII, 39)*. *Uram, inquit, illos, sicut uritur argentum (4)* ; et *probabo, inquit, illos, sicut probatur aurum (Zach. XIII, 9)*. Cum enim exurimur persecutionis ardore, tunc probamur de fidei tenore. Hæc erunt *igneæ jacula (Eph. III)* diaboli, per quæ fidei ustio et conflatio administratur ; ex Dei tamen voluntate. De isto quis dubitare possit ignoro, nisi plane frivola et frigida fides, deprehendens eos qui timide conveniunt in Ecclesiam. Dicitis enim (5), Quoniam incondite convenimus, (6) simul convenimus, et complures concurrimus in Ecclesiam, querimur a nationibus, et timemus ne turbentur nationes. Annon (7) scitis quod Deus omnium sit Dominus? Et si velit Deus, tunc persecutionem patieris ; si vero noluerit, silebunt nationes. Credas utique ; si tamen in eum Deum credis, sine cujus voluntate nec passer unius assis cadit in terram (*Matth. X, 29*). Nos autem, puto, multis passeribus antistamus.

CAPUT IV.

Igitur si constat a quo persecutio eveniat, possu-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) In tentationem victtricem. *Seml. Oberth.*
 (2) Cohabitationis *Seml. Oberth.*
 (3) Quod *Pam. Seml. Oberth.*
 (4) Argentum aur. *Franeq.*

- (5) Inquit *addit Rigalt.*
 (6) Et *add. Seml. Oberth.*
 (7) Non *Rhen.*

COMMENTARIUS.

(a) Aut homines ejus fuisse traducat. Ostendat, demonstret homines fuisse diaboli, qui deserto Deo defecerint ad diabolum. *Rig.*

(b) *Postulavit Satanæ, uti cerne- ret vos.* Cernere pro eribrare, quod vox græca *συνίστασι*, *Luc, XXII*, significat, etiam Plinio usitatum est lib. XVIII, cap. 11. *Pam.*

(c) *Sed in legitima oratione.* Orationem legitimam dicit, quam nobis dictavit Christus cælestis juris pe-

ritus. Sic *precem legitimam* dixit Augustinus, *Serm. 125, de Temp. Rig.*

(d) *Et in salivam nationibus deputatis.* Despectum conspuendis. *Rig.*

(e) *Datum sibi sudem.* *Palum, Σκόλοπα τῆ σαρκί.* Sic lib. V adv. Marc. Creatorem dicit angelum Satanæ colaphizando apostolo suo applicuisse. *Rig.* — *Datum sibi sudem.* Stimulum, *σκόλοπα. LE Pn.*

(Quatre.)

mus jam (a) consultationem tuam inducere, et deter-
minare ex hoc ipso prætractatu, fugiendum in per-
secutione non esse. Si enim persecutio a Deo evenit,
nullo modo fugiendum erit quod a Deo evenit. Sicut
duplex ratio defendit (1), quia neque debeat evita-
ri, neque evadi possit quod a Deo evenit. Non debet
evitari, quia bonum. Necesse est enim bonum esse
omne quod Deo visum est. Et numquid ideo in Ge-
nesi sic positum est: *Et vidit Deus quia bonum esse*
(*Gen. I. pass.*); non quod ignoraret bonum esse,
nisi vidisset; sed ut hoc sono portenderet bonum
esse, quod Deo visum est? Multa quidem sunt, quæ
a Deo eveniant, et alicujus malo eveniant. Imo bo-
num est ideo, quia a Deo evenit, ut divinum et ra-
tionale. Quid enim divinum non rationale, non bo-
num? Quid bonum non divinum? Si autem sensui
cujusque videtur, non sensus hominis præjudicat (2)
statui, sed status sensui. Status enim uniuscujus-
que (3) certum quid est, et dat (4) sensui legem, ita
sentiendi statum, sicuti est. Si autem statu quidem
bonum quod a Deo venit (nihil enim a Deo non bonum,
quia divinum, quia rationale), sensui vero malum vi-
detur, erit status in tuto (5), sensus in vitio. Statu
optima res pudicitia, et veritas, et justitia, quæ a
multorum sensu displicent. Nunquid ideo status sensui
addicitur? Ita et persecutio statu bona est, quia
divina et rationalis dispositio; sensui eorum vero
quorum malo venit, displicet. Vides etiam illud ma-
lum rationem (6) apud Deum habere, cum quis in
persecutione evertitur de salute, sicut et illud bo-
num ratione contingere, cum quis ex persecutione
proficit in salute? Nisi si irrationaliter quis aut perit
apud Dominum, aut salvus est: is non poterit
persecutionem malum dicere, quæ etiam in mali (7)
parte bonum est (8), dum ratione administratur. Ita si
bonum persecutio quoquo modo, quia de statu con-
stat, merito definimus, quod bonum est, vitari non
oportere: quia delictum sit, quod bonum est recusa-
re; eo amplius, quod Deo visum est: jam vero nec
posse vitari, quia a Deo evenit, cujus voluntas non
poterit evadi. (b) Igitur qui putant fugiendum, aut
malum exprobrant Deo, si persecutionem uti malum
fugiant; bonum enim nemo devitat; aut fortiores se
Deo existimant, qui putant se evadere posse, si Deus
tale aliquid voluerit evenire.

(1) Dependit *Pam. Seml. Oberth.*

(2) Præjudicavit *Fran.*

(3) Uusquisque *Rhen.*

(4) Sed dat *Seml. Oberth.*

(5) In toto *Rhen. Rig. Venet.*

(6) Rationale *Seml. Oberth.*

(7) Et jam in malis *Pam.*

(8) In malis par bonum est *Rhen. Seml. Oberth.*

LECTIONES VARIANTES.

- D (9) Præsumendo *Rigalt.*
(10) Si cum *Rhen.*
(11) Educere *Pam. Seml.*
(12) Ad constandum *Rhen.*
(13) Quanto *Rhen.*
(14) Misericordia, *Rhen.*
(15) Ea *Cod. Wouu.*

COMMENTARIUS.

CAP. IV.— (a) *Consultationem tuam inducere, etc.* Inducitur, inquit *Rhen.*, proprie quod deletur, hic consultationem inducere, est tollere dubium consultationis: exponit autem seipsum, cum addit, *et determinare.* In sequentibus est egregia ejusdem reco-
gnitio. *PAM.*

CAPUT V.

Sed, Quod meum est, inquit, fugio, ne peream si negavero; illius est, si voluerit, etiam fugientem me reducere in medium. Hoc mihi prius responde: Certus es te negaturum si non fugeris, an incertus? Si enim certus, jam negasti; quia præsumendo (9) te negaturum, id despondisti, de quo præsumpsisti; et vane jam fugis ne neges, qui si negaturus es, jam negasti. Si vero incertus es, cur non ex æqualitate incerti metus inter utrumque eventum, etiam confiteri te posse præsumis, et salvum magis fieri quominus fugias, sicut (10) negaturum te præsumis, ut fugias? Jam nunc aut in nobis est utrumque, aut totum in Deo. Si in nobis est confiteri aut negare, cur non id præsumimus quod est melius, id est, confesuros nos? nisi, si vis confiteri, pati non vis. Nolle autem confiteri, negare est. Si vero in Deo totum est, cur non totum relinquimus arbitrio ejus? agnoscetes virtutem et potestatem, quod possit nos sicut fugientes reducere (11) in medium; ita et non fugientes, imo et in medio populo conversantes obumbrare. Quale est, ut ad fugiendum Deo honorem reddas, qui possit te etiam fugientem producere in medium, ad contestandum (12) autem inhonore illum, desperans potentiam protectionis ab illo? Quare (13) non magis, ex hac parte constantiæ et fidei in Deum, dicis: Ego, quod meum est, facio, non discedo: Deus si voluerit, ipse me proteget: hoc potius nostrum est, stare sub Dei arbitrio, quam fugere sub nostro? (c) *Rutilius sanctissimus martyr,* cum totiens fugisset persecutionem de loco in locum, etiam periculum (ut putabat) nummis redemisset, post totam securitatem quam sibi prospexerat, ex inopinato apprehensus, et præsi oblatus, tormentis dissipatus, credo pro fugæ castigatione, dehinc ignibus datus, passionem, quam vitarat, misericordiæ (14) Dei retulit. Quid aliud voluit Dominus nobis demonstrare hoc documento, quam fugiendum non esse, quia nihil fuga prosit si Deus nolit?

CAPUT VI.

Imo, inquit, quia præceptum adimplevit, fugiens de civitate in civitatem. Sic enim voluit quidam, sed et ipse fugitivus, argumentari, et qui proinde nolunt intelligere sensum Domini illius pronuntiationis, ut eam (15) ad velamentum timiditatis suæ utantur, cum

(b) *Igitur qui putant fugiendum.* In codice Divionensi, *Eo ad igitur.* Ibidemque in margine, *Eo ad, id est, adeo.* *RIG.*

CAP. V.— (c) *Rutilius sanctissimus martyr.* Passus est in Africa cum Silvano et Maximo, ut ex martyrologio patet, in quo male, *Rutilus.* *LE PR.*

et personas suas habuerit et tempora et causas: Cum **A** discipulis magnopere deprecantibus, ne se Hierosolyma committeret, passurus illic quæ Agabus prophetaverat, sollicitudini eorum non subscripsit; sed e contrario: Quid, inquit, facitis lacrymantes et conturbantes cor meum? Ego enim non modo vincula pati optaverim, sed etiam mori Hierosolymis pro nomine Domini mei Jesu Christi. Atque ita omnes acierunt: Fiat voluntas Domini (Act. XXI, 17). Quæ erat voluntas Domini? utique non fugiendi jam persecutionem. Cæterum, poterant et priorem Domini voluntatem proposuisse qua fugere mandaverat, qui illum persecutionem vitasse maluerant. Igitur, cum etiam sub Apostolis ipsis temporale fuit fugæ præceptum, sicut et reliquorum præscriptorum, non potest apud nos perseverare quod apud doctores nostros concessavit, etsi non proprie ad illos fuisset emissum: aut si perseverare illud Dominus voluit, deliquerunt (9) Apostoli qui non usque in finem fugere curaverunt.

et personas suas habuerit et tempora et causas: Cum **A** discipulis magnopere deprecantibus, ne se Hierosolyma committeret, passurus illic quæ Agabus prophetaverat, sollicitudini eorum non subscripsit; sed e contrario: Quid, inquit, facitis lacrymantes et conturbantes cor meum? Ego enim non modo vincula pati optaverim, sed etiam mori Hierosolymis pro nomine Domini mei Jesu Christi. Atque ita omnes acierunt: Fiat voluntas Domini (Act. XXI, 17). Quæ erat voluntas Domini? utique non fugiendi jam persecutionem. Cæterum, poterant et priorem Domini voluntatem proposuisse qua fugere mandaverat, qui illum persecutionem vitasse maluerant. Igitur, cum etiam sub Apostolis ipsis temporale fuit fugæ præceptum, sicut et reliquorum præscriptorum, non potest apud nos perseverare quod apud doctores nostros concessavit, etsi non proprie ad illos fuisset emissum: aut si perseverare illud Dominus voluit, deliquerunt (9) Apostoli qui non usque in finem fugere curaverunt.

et personas suas habuerit et tempora et causas: Cum **A** discipulis magnopere deprecantibus, ne se Hierosolyma committeret, passurus illic quæ Agabus prophetaverat, sollicitudini eorum non subscripsit; sed e contrario: Quid, inquit, facitis lacrymantes et conturbantes cor meum? Ego enim non modo vincula pati optaverim, sed etiam mori Hierosolymis pro nomine Domini mei Jesu Christi. Atque ita omnes acierunt: Fiat voluntas Domini (Act. XXI, 17). Quæ erat voluntas Domini? utique non fugiendi jam persecutionem. Cæterum, poterant et priorem Domini voluntatem proposuisse qua fugere mandaverat, qui illum persecutionem vitasse maluerant. Igitur, cum etiam sub Apostolis ipsis temporale fuit fugæ præceptum, sicut et reliquorum præscriptorum, non potest apud nos perseverare quod apud doctores nostros concessavit, etsi non proprie ad illos fuisset emissum: aut si perseverare illud Dominus voluit, deliquerunt (9) Apostoli qui non usque in finem fugere curaverunt.

et personas suas habuerit et tempora et causas: Cum **A** discipulis magnopere deprecantibus, ne se Hierosolyma committeret, passurus illic quæ Agabus prophetaverat, sollicitudini eorum non subscripsit; sed e contrario: Quid, inquit, facitis lacrymantes et conturbantes cor meum? Ego enim non modo vincula pati optaverim, sed etiam mori Hierosolymis pro nomine Domini mei Jesu Christi. Atque ita omnes acierunt: Fiat voluntas Domini (Act. XXI, 17). Quæ erat voluntas Domini? utique non fugiendi jam persecutionem. Cæterum, poterant et priorem Domini voluntatem proposuisse qua fugere mandaverat, qui illum persecutionem vitasse maluerant. Igitur, cum etiam sub Apostolis ipsis temporale fuit fugæ præceptum, sicut et reliquorum præscriptorum, non potest apud nos perseverare quod apud doctores nostros concessavit, etsi non proprie ad illos fuisset emissum: aut si perseverare illud Dominus voluit, deliquerunt (9) Apostoli qui non usque in finem fugere curaverunt.

CAPUT VII.

Videamus nunc an et cætera Domini edicta congruant perpetuo fugæ præcepto. Primo quidem, si a Deo persecutio est, quale est ut idem fugiendam eam mandet, qui et infert? quam si evadi vellet, melius non immitteret, ne voluntate prævaricari videretur. Aut pati enim nos voluit persecutionem, aut fugere. Si fugere, quomodo pati? si pati, quomodo fugere? Jam vero quanta inæqualitas sententiarum jubentis fugere, et invitantis ad passionem, contrariam fugæ? Qui confessus fuerit in me, et ego confitebor in illo coram Patre meo (Matth. X, 31). Quomodo confitebitur fugiens? quomodo fugiet confitens? Qui me confusus fuerit, et ego confundar eum coram Patre. (Marc. VIII, 38; Luc. XIX, 26). Si devito passionem, confundo confessionem. Felices qui persecutionem passi fuerint causa nominis mei (Matth. V, 11). Infelices ergo qui fugiendo ex præcepto non erunt passi. Qui sustinebit in finem, iste salvabitur (Matth. X, 22). Quid ergo, me jubens fugere, vis in finem sustinere? Tanta diversitas sententiarum si non congruit divinæ gravitati, apparet ex his quoque præceptum fugæ suam tunc habuisse rationem quam ostendimus. Sed infirmitatem, inquit, quorundam prospiciens Dominus, pro sua humanitate nihilominus et portum fugæ demonstravit: non enim idoneus erat etiam sine fuga tam turpi et indigno, et servili præsidio salvos facere in persecutione, quos sciret infirmos. Atquin non fovet, sed recusat semper infirmos; primum docens non fugiendos esse persecutores, sed potius non timendos. Nolite timere eos qui corpus occidere possunt, animam autem nihil valent facere. Sed timete eum qui et corpus et animam perdere potest in gehennam (Matth. X, 28). Atque exinde quæ timidus præfinit? Qui plures fecerit animam suam quam me, non est me dignus; et: Qui

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Persona Pam. Rhen.
 (2) Verba uncis inclusa Pamel. addidit recepitque Rig.
 (3) Si Rhen.
 (4) Apud nos Venet.
 (5) Elidendum. Rhen. Seml. etc.

- (6) Pro nomine Jun.
 (7) Statum Rhen. Jun.
 (8) Doctrinam suam Pan.
 (9) Dereliquerunt quidam male.

non tollit crucem suam et sequitur me, non potest esse meus discipulus (Luc. XIV, 26). Postremo, in Apocalypsi non fugam timidus offert, sed inter ceteros reprobos particulam in stagno sulphuris et ignis, quod est mors secunda (Cap. XXI, 8).

CAPUT VIII.

(a) Refugit et ipse vim interdum, sed eadem ratione qua Apostolis fugere præceperat; donec scilicet doctrinam suam implet; qua consummata, non dico stetit, sed nec auxilium a Patre angelorum exercituum desideravit, increpito etiam Petri gladio, professus quidem et ipse est animam anxiam usque ad mortem et carnem infirmam; ut tibi ostenderet, primo, in se utramque substantiam humanam fuisse, ex proprietate anxietatis animæ, et imbecillitatis carnis; ne allam (ut quidam nunc induxerunt) aut carnem aut animam Christi interpretareris; dehinc, ut demonstratis conditionibus earum, scires illas nihil valere per semetipsas sine spiritu. Et ideo præponit, Spiritus promptus (Matth. XXVI, 41), ut utramque conditionem substantiæ utriusque respiciens, intelligas in te esse etiam fortitudinem spiritus, quomodo et infirmitatem carnis; ac jam hinc scias quid unde facias, et quid cui subicias; infirmum scilicet fortis, et nunc facis, de carnis quidem infirmitate caueris, de spiritus autem firmitate dissimules. Postulavit et ipse a Patre: Si fieri posset, transiret ab illo calix passionis. Postula et tu, sed stans ut ille, sed postulans tantum, sed subjungens et reliqua: Verum non quod ego volo, sed quod tu (Matth. XXVI, 29). Fugiens autem quomodo hoc postulabis, ipse tibi præstans calicis translationem, nec quod Pater vult faciens, sed quod tu?

CAPUT IX.

Omnia Apostoli secundum Deum utique docuerunt, omnia evangelizare (1) voluerunt. Ubi illos ostendis præceptum fugiendi de civitate in civitatem restituisse? quia nec potuissent tale quid constituere tam contrarium exemplis suis, ut fugam mandarent; qui cum maxime de vinculis vel insulis, quibus ob confessionem, non ob fugam nominis, continebantur, ad Ecclesias scribebant. Infirmos sustinere jubet Paulus; utique enim non fugientes (quomodo enim sustinebantur absentes?). An patientia dicit sustinendos, sibi per infirmitatem fidei suæ offenderint? Sic et pusillanimes consolari, non tamen in fugam mitti. Sed cum admonet: Ne locum malo demus (Ephes. IV, 27), non fugæ suggerit consilium, sed iracundiæ docet temperamentum. Et si redimendum tempus dicit (Ephes. V, 16), quia dies nequam sunt; non per fugam, sed per sapientiam conversationis, (b) lucrari nos vult commeatum. Cæterum, qui lucere nos jubet

(1) Evangelii revolverunt Ed. 1. Rhem. prob. Jan.

CAP. VIII.—(a) Refugit et ipse vim interdum. Variis rationibus et exemplis, etiam Christi Domini fuga, quam eleganter explicat, fugiendum non esse probat. LE PA.
CAP. IX.—(b) Lucrari nos vult commeatum? Commeatum seculi dicit, moram in sæculo nostram. Lu-

velut filios lucis, non jubet fuga abscondi ut filios tenebrarum. Stare immobiles præcipit, utique nec fuga mobiles, et accinctos, in fugam an in occursum Evangelii? Arma quoque demonstrat, quæ fugitivis non essent necessaria, inter quæ et clypeum, quo possitis tela diaboli extinguere (Eph. VI, 16), resistentes sine dubio, et excipientes omnem vim illius. Proinde et Joannes pro fratribus quoque animas ponendas docet (1 Joan. III, 16), nedum pro Domino. Hoc a fugientibus non potest adimpleri. Denique memor Apocalypsis suæ, in qua timidorum exitum audierat, de sensu admonet et ipse timorem rejiciendum. Timor, inquit, non est in dilectione. Sedenim perfecta dilectio foras mittit timorem; quia timor supplicium habet, utique ignem stagni. Qui autem timet, non est perfectus, in dilectione Dei scilicet. Porro, quis fugiet persecutionem, nisi qui timebit? Quis timebit, nisi qui non amavit? Spiritum vero si consulas, quid magis sermone illo Spiritus probat? Namque omnes pene ad martyrium exhortatur, non ad fugam, ut et illius commemoremur: Publicaris, inquit, bonum tibi est. Qui enim non publicatur in hominibus, publicatur in Domino. Ne confundaris, justitia te producit in medium. Quid confunderis, laudem serens? Potestas sit, cum conspiceris ab hominibus. Sic et alibi: Nolite in lectulis, nec in aborsibus et febribus mollibus optare exire, sed in martyriis; ut glorificetur qui est passus pro vobis.

CAPUT X.

Sed omissis quidam divinis exhortationibus, illum magis Græcum versiculum sæcularis sententiæ sibi adhibent: Qui fugiebat, rursus præliabitur (c); ut et rursus forsitan fugiat. Et quando vincet, qui, cum fugerit, victus est? Bonum militem Christo imperatori suo præstat, qui tam plene ab Apostolo armatus, tuba persecutionis audita, diem deserit persecutionis? Respondebo et ego de sæculo aliquid:

Usque adeone mori miserum est?
(Virg. Æn. XII, 646.)

Moriatur quoquo modo, aut victus, aut victor. Nam etsi negando ceciderit, cum tormentis tamen præliatus. Malo miserandum quam erubescendum. Polchrior est miles in prælio amissus, quam in fuga salvus. Times hominem, christiane, quem timeri oportet ab angelis, siquidem angelos judicaturus es; quem timeri oportet a dæmoniis, siquidem et in dæmonas accepisti potestatem; quem timeri oportet ab universo mundo, siquidem et in te mundus judicatur. Christum indutus es, siquidem in Christum tinctus es. Qui fugis diabolum, depreciaisti Christum, qui in te est. Fugitivum cum diabolo te reddidisti. Sed Dominum fugiens, exprobras omnibus fugitivis sui vanitatem consilii. Fugerat et quidam animosus pro-

LECTIONES VARIANTES.

COMMENTARIUS.

erari autem nos vult commeatum, hoc est, pro lucro nobis poni diem, quencumque innocenter, sive, ut ait, sapienti conversatione, transigimus. RIC.

(c) Ἀντὶ τῆς φρίκης καὶ τῶν θυμῶν;

phetes Dominum, trajecerat ab Joppe Tarsum, quasi a Deo transfretaret; sed illum non dico in mari et in terra, verum in utero etiam bestiae invenio, in quo nec mori per triduum potuit, nec vel sic Deum evadere. Quanto melius Dei servus? qui sive inimicus Dei imminet, non fugit eum; sed potius contemnit, confidens scilicet de tutela Domini; sive Deum reformidat, quanto magis sub oculis ejus astitit, dicens: Dominus est, potens est: omnia illius sunt: ubi ubi fuero, in manu ejus sum; faciat quod vult, non discedo; et si perire me volet, ipse me perdat, dum me ego servo illi. Malo invidiam ei facere per voluntatem ipsius pereundo, quam bilem, per meam evadendo.

CAPUT XI.

Hoc sentire et facere omnem servum Dei oportet, etiam minoris loci, ut (a) majoris fieri possit, si quem gradum ex persecutionis tolerantia ascenderit. (b) Sed cum ipsi auctores, id est, (c) ipsi diaconi, presbyteri et episcopi fugiunt, quomodo laicus intelligere poterit, qua ratione dictum (Matth. X, 23), *Fugite de civitate in civitatem?* Itaque (d) cum duces fugiunt, quis de gregario numero sustinebit ad gradum in acie figendum suadentes (1)? Certe quidem bonus pastor animam pro pecoribus ponit; ut Moyses, non Domino adhuc Christo revelato, etiam in se figurato, ait (Exod. XXXII, 52): *Si perdis hunc populum, inquit, et me pariter cum eo disperde.* Cæterum, Christo confirmante figuras suas, *malus pastor est, qui viso lupo fugit, et pecora diripienda derelinquit* (Joan. X, 12): projicietur de villa pastor hujusmodi: (e) detinebuntur illi missionis (2) suæ mercedes (3) in compensationem (4); imo et de priore peculio ejus exigetur detrimenti dominici restitutio. Etenim *qui habet, dabitur ei; ab eo autem qui non habet, etiam quod videtur habere auferetur* (Matth. XIII, 12). Sic Zacharias (XIII, 7) comminatur: *Exsurge romphæa in pastores, et evellite oves, superducam manum meam in pastores.* In quos et Ezechiel (Ezech. XXXIV, 2) et Hieremias iisdem nominis perorant, quod non tantum de pecoribus improbe vescantur, pascentes potius semetipsos, verum quod (5)

dispersum gregem faciant in prædam esse omnibus bestiis agri, dum non est pastor illis. Quod nunquam magis fit, quam cum in persecutione destituitur Ecclesia a Clero. Si et Spiritum quis agnoverit, audiet et fugitivos denotantem. Porro, si eos qui gregi præsumt, fugere, cum lupi irruunt, nec decet, imo nec licet (qui enim talem pastorem malum pronuntiavit, utique damnavit, omne autem quod damnatur, illicitum factum est sine dubio), ideo præpositos Ecclesiæ in persecutione fugere non oportebit. Cæterum, si grex fugere deberet, non deberet præpositus gregis stare, sine causa staturus (6) ad tutelam gregis, quam grex non desideraret, ex licentia fugæ scilicet.

CAPUT XII.

Quod pertineat, frater, ad tuum problema, habes sententiæ nostræ responsionem et exhortationem. Porro, qui quaerit, an persecutio fugienda sit, sequentem quoque quaestionem jam prospiciat necesse est, an, si fugienda non est, redimenda certe sit. Ultro igitur et de hoc tibi suggeram, definiens persecutionem, quam constat non esse fugendam, proinde nec redimendam. Pretium interest. Cæterum, sicut fuga redemptio gratuita est, ita redemptio nummaria fuga est. Certe et hujus timiditatis (7) consilium est. Quod times, redimis; ergo fugis. (f) Pedibus stetisti, cucurristi nummis. Hoc ipsum quod stetisti ex redemptione, fugisti. Ut autem redimas hominem tuum nummis, quem sanguine suo redemit Christus, quam indignum Deo et dispositione ejus, qui *Filio suo non pepercit pro te, ut fieret maledictum pro nobis; quia maledictus qui pependerit in ligno; qui tanquam ovis ad victimam ductus est, et tanquam agnus ante tondentem, sic non aperuit os; sed posuit dorsum suum in flagella, maxillas autem in palmas, et faciem non avertit a sputaminibus, et inter iniquos deputatus est* (Is. LIII), et traditus est in mortem, mortem autem crucis: totum hoc, ut nos a peccatis lucraretur! (g) Sol cessit diem emptionis nostræ. Apud inferos emancipatio nostra est, et stipulatio nostra in cælis. *Sublevatae sunt*

LECTIONES VARIANTES.

(1) Suadere Rhen. Semler. figendam suadere Pam.

(2) Missionis Latin.

(3) Vel inser. Lat.

(4) Suæ in compensatione Pam.

(5) Et Seml. Rhen.

(6) Debere præpositos g. s. s. e. staturus Rhen.

D (7) Timiditas cod. Wouw.

COMMENTARIUS.

CAP. XI. — (a) *Ut majoris loci fieri possit.* Sic libro de Baptismo, majores dicit eos, qui in ordinem ecclesiasticum sunt adlecti. RIC.

(b) *Sed cum ipsi auctores.* Auctores dicit Ecclesiæ præpositos et magistros, quos penes est Ecclesiæ habendæ auctoritas. Et in Glossis Philoxeni, *Auctor, ἀρχηγός, ἀδθέντης*, et in Agrimensorum libris auctores absolute ponuntur pro doctoribus et magistris. RIC.

(c) *Ipsi diaconi, presbyteri et episcopi fugiunt.* Hoc dedecus exprobrat lib. de Corona: *Novi et pastores eorum, in pace leones, in prælio cervos.* RIC.

(d) *Cum duces fugiunt.* Hoc est auctores, ut modo dixit, et pastores, qui in pace leones, in prælio cervi esse solent, ut exprobrat de Cor. mil. c. 1. Ad quos adduco illud Aristophanis: *Οἴκοι μὲν λέοντες, ἐν μάχῃ δὲ ἄλωπιτες.* *Domus quidem leones, in pugna vulpes.* LE PR.

(e) *Detinebuntur illi missionis suæ mercedes in compensationem.* Pecoris scilicet a lupo direpti per negligentiam aut perfidiam pastoris, cujus fidei vigilantiaque commissum fuerat pacta commissionis mercede. RIC.

CAP. XII. — (f) *Pedibus stetisti, cucurristi nummis.* Hæc propter Libellaticos qui iudicibus libellum offerebant, quo se christianos esse profitebantur, adeoque sibi non licere profanorum sacris contaminari; pœnam vero numerata pecunia redimebant. Iis autem non multo mitior fuit Ecclesia quam lapsis, sive ἐπίτεθοκοσε εἰδωλοῖς. LE PR.

(g) *Sol cessit diem emptionis nostræ. Apud inferos emancipatio nostra, et stipulatio nostra in cælis.* Solem dicit repræsentasse emptionis nostræ diem, quo die Christus Dominus surrexit a mortuis. Itaque cessit dies Solis in diem redemptionis nostræ. Christi

portæ sempiternæ, ut introiret rex gloriæ, Dominus virtutum (Ps. XXIII, 9), hominem de terris, imo ab inferis, mercatus in cœlos. Quis est nunc qui adversus illum reluctatur, (a) imo dopretiat (1), et mercedem ejus tam magno comparatam, pretiosissimo scilicet sanguine, commaculat? Jam ergo melius fugere quam fieri viliores, si non tanto sibi constabit homo, quanti constitit Domino. Et Dominus quidem illum redemit, ab angelis munditinentibus potestatibus, a spiritalibus nequitæ, a tenebris hujus ævi, a judicio æterno, a morte perpetua. Tu autem pro eo pacisceris cum delatore, vel milite, vel furunculo aliquo præside, sub tunica et sinu (quod aiunt) ut furtivo, quem coram toto mundo Christus emit, imo et manu misit! Hunc ergo liberum pretio æstimabis, et pretio possidebis, nisi eodem, quanto (ut diximus) Domino constitit, sanguine suo scilicet? (b) Ut quid ergo de homine Christum redimis in homine, in quo Christus est? Non aliter et Simon facere tentavit, cum pecuniam Apostolis obtulit pro spiritu Christi. Audiet ergo et iste, qui se redimens, Christi spiritum redemit: *Pecunia tua tecum sit in interitum, quoniam gratiam Dei pretio consequendam putasti* (Act. ap. VIII, 20). Quis talem abnegatorem spernat (2)? Quid enim dicit ille concussor? Da mihi pecuniam. Certe ne eum tradat; siquidem non aliud vendit, quam quod præstaturus est præmio tuo. Cum das, utique ne tradaris voluisti. Non traditus autem (3), traduci habebas. Ergo dum nolendo tradi non vis traduci, nolendo negasti, quod te esse traduci noluisti. Imo, inquis, dum nolo traduci quod sum, sum confessus id esse quod nolo traduci, id est, christianum. Potes itaque te martyrem vindicare? constanter ostendisse Christum? Redimens, non ostendisti. Apud unum si forte confessus es, ergo et apud plures nolendo confiteri, negasti. Ipsa salus judicabit hominem excidisse, dum evadit. Excidit ergo qui maluit evasisse. Negatio est etiam martyrii recusatio. Christianus pecunia salvus est; et in hoc nummos habet ne patiat, dum adversus Deum erit dives. Atenim Christus sanguine fuit dives pro illo: *Felices itaque pauperes, quia illorum est, in-*

quit (Matth. V), *regnum cœlorum*, qui (c) animam solam in confiscato habent. Si non possumus Deo servire et mammonæ, possumus a Deo redimi et a mammona? Quis enim magis serviet mammonæ, quam quem mammonas redemit? Postremo, quo exemplo uteris in redemptionem traditionis? Apostoli (4) persecutionibus agitati (d), quando se pecunia tractantes (5) liberaverunt? quæ illis utique non deerat, ex prædiorum pretiis ad pedes eorum depositis; certe multis locupletibus credentibus viris ac fœminis, qui his etiam refrigeria subministrabant. Quando Onesiphorus, aut Aquila, aut Stephanus, hoc modo eis in persecutione succurrerunt? Paulus quidem, cum Felix præses pecunias accepturum se pro eo a discipulis sperasset, de quo et ipse in secreto tractavit cum ipso, neque ipse pro se, neque discipuli pro eo numerarunt. Illi utique discipuli, qui flentes quod (6) Hierosolymam tendere perseveraret, et persecutiones prædicatas illie non præcaveret, postremo inquirunt: (e) *Fiat voluntas Dei* (Act. XXI, 14). Quæ ista voluntas? Utique ut pateretur pro nomine Domini, non ut redimeretur. Oportet enim, *quomodo Christus animam suam posuit pro nobis* (I Joann. III, 16), *ita fieri pro eo et a nobis*; nec tantum pro ipso, imo etiam *pro fratribus* propter ipsum. Quod Joannes docens, non et fratribus numerandum, sed moriendum potius pronuntiavit. Nihil interest, si quem christianum redimere non debeas, aut emere. Et adeo voluntas Dei sic est. Aspice (7) regnorum et imperiorum utique a Deo dispositum statum (8), *in cujus manu cor regis* (Prov., XXI, 1): tanta quotidie ærario augendo prospiciuntur remedia censuum, vectigalium, collationum, stipendiorum: (f) nec unquam usque adhuc ex Christianis tale aliquid prospectum est, sub aliquam redemptionem (9) capitis et sectæ redigendis, cum tantæ multitudinis nemini ignotæ fructus ingens meti posset. Sanguine empti, sanguine munerati (10), nullum nummum pro capite debemus; quia caput nostrum Christus est. Non decet Christum pecunia constare. Quomodo et martyria fieri possent in glo-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) De pretio *Seml.*
 (2) Tamen abnegatorem *Rhen. Pam. Seml.* ab negatore *D* rem *Lat.* spernatur *Seml.*
 (3) Ne *addit. Latin.*
 (4) Tractantes *add. Rhen. Seml.*
 (5) Tractantes *hic abest Rhen. Seml.*

- (6) Neque *add. Rhen. Seml. Oberth.*
 (7) Ab apice *Pam. Paris. Fran.*
 (8) Disposito statu *Pam. Fran. Paris.*
 (9) Aliqua redemptione *Rhen. Seml. Oberth.*
 (10) Numerati *Rhen. Seml. Oberth.*

COMMENTARIUS.

morte emancipatio nostra celebrata est. Emptor familiæ Christus moriens. Emptor ipse et pretium. Merx et familia homo. Stipulator in cœlis Deus. Emptionis nostræ sponsor et pretium Christus ad Patrem regrediens, summæ totius arrhabonem intulit cœlo. Ric.

(a) *Imo dopretiat mercem.* Cupiens redemptam vilibus nummis. Mercedem vocat hominem Christi sanguine redemptum. Ric.

(b) *Ut quid ergo de homine Christum redimis in homine in quo Christus est?* Hoc sibi vult Septimius: Quid ab homine ethnico, delatore scilicet vel milite, vel furunculo præside christianæ sectæ licentiam tibi redimis, tibi, inquam, christiano, qui si christianus es, Christum in te habes, quid pecunia redimis spiri-

tum Christi, hoc est, ut tibi vivere liceat christiano? Itaque mox dicit Septimius: Non decet Christum pecunia constare. Ric.

(c) *Animam solam in confiscato habent.* Verbo *confiscatum* usus est Suetonius, ubi pecuniam dicens confiscatam intelligit asservatam in fideis. LE PN.

(d) *Apostoli tractantes, persecutionibus agitati quando se pecunia liberaverunt?* Hæc ita restituebat Pithæus, *Apostoli persecutionibus agitati, quando se pecunia tractantes liberaverunt?* Ric.

(e) *Fiat voluntas Dei*, Justinus, Apologia II, pro Christ.: *ὁ φίλον τῶ θεῷ, τοῦτο γινώσκω.* Ric.

(f) *Nec unquam usque adhuc ex Christianis tale aliquid prospectum, etc.* Sed paulo post factum fuisse colligitur ex iis, quæ apud Cyprianum leguntur de libellaticis. Ric.

riam Domini, si tributo licentiam sectæ compensare-
mus? Itaque qui eam præmio paciscitur, dispositioni
divinæ adversatur. Cum igitur nihil nobis Cæsar
indixerit in hunc modum stipendiariæ sectæ, sed nec
indici unquam tale quid possit, (a) Antichristo jam
instante, et in sanguinem, non in pecunias hiante
Christianorum, quomodo mihi proponere potest (1)
Scripturam esse: *Reddite quæ sunt Cæsaris Cæsari?*
Miles me, vel delator, vel inimicus concutit, nihil
Cæsari exigens, imo contra faciens, cum christianum,
legibus humanis reum, mercede dimittit. Alius est
denarius, quem Cæsari debeo, qui ad eum pertinet,
de quo tunc agebatur, tributarius; a tributariis scilicet,
non a liberis debitus. Aut quomodo reddam quæ
sunt Dei Deo? Utiq; proinde (b) imaginem et moneta-
tam ipsius, inscriptam nomine ejus, id est, hominem
christianum. Quid autem Deo debeo, sicut denarium
Cæsari, nisi sanguinem, quem pro me Filius fudit
ipsius? Quod si Deo quidem hominem, et sanguinem
meum debeo; nunc (2) vero in eo sum tempore, ut
quod Deo debeo expostuler; utique fraudem Deo
facio, id agens, ne quod debeo solvam. Bene obser-
vavi præceptum, Cæsari reddens quæ sunt Cæsaris,
Deo vero quæ sunt Dei abnegans?

CAPUT XIII.

Sed et omni petenti me dabo (Matth., V, 42). In
causa elemosynæ, non in concussuræ. *Petenti*,
inquit. Porro, qui concutit (3), non petit. Qui com-
minatur, si non acceperit, non postulat, sed extor-
quet. Non elemosynam expectat, qui non miseran-
dus, sed timendus venit. Dabo igitur misericordiæ (4),
non timiditatis meæ nomine; ubi qui accepit, Deum
honorat, et benedictionem mihi reddit; non ubi
amplius se benefactum præstitisse credit, et (c) præ-
dam suam aspiciens dicit: « De reatu est. » (d) Pa-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Potes Jun.
- (2) Cum Oberth. Seml. Rhen.
- (3) Incutit Oberth. Seml. Pam. Rhen.
- (4) Misericordiam Rhen.

scam et inimicum (5). Sed inimicitia alios habent titu-
los. Non tamen dixit traditorem, aut persecutorem, aut
concussorem. Nam huic quanto magis carbones acer-
vabo super caput, si non me redemero? Proinde, in-
quit, *qui tibi tunicam sustulerit, vel etiam pallium concede*,
ad eum pertinet, qui rem, non qui fidem meam eri-
pere quæsierit. Concedam et pallium non minanti
traditionem. Si minatus fuerit, etiam tunicam repos-
cam. Omnium jam nunc dominicarum pronuntiationu-
num (6) sui (7) sunt et causæ et regulæ termini, non
in infinitum, nec ad omnia spectant. Atque adeo qui
omni petenti dari jubet, ipse signum petentibus non
dat. Alioquin si omnibus passim petentibus dandum
putas, tu mihi videris, non dico vinum febricitanti,
sed etiam venenum, aut gladium mortem desiderant
daturus. *Facite autem vobis amicos de mammona*
(Luc. XVI), quomodo intelligendum sit, parabola præ-
missa doceat, ad populum judaicam dicta, qui com-
missam sibi rationem Domini cum male administras-
set, deberet de mammonæ hominibus, quod nos
eramus, amicos sibi potius prospicere, quam inimi-
cos; et revelare nos a debitis peccatorum, quibus
Deo detinebamur, si nobis de dominica ratione con-
ferrent; ut cum cœpisset ab hujus deficere gratia, ad
nostram fidem refugientes, reciperentur in taberna-
cula æterna. Quamvis nunc puta aliam interpretatio-
nem parabolæ et sententiæ istius, dum scias veri-
simile non esse ut concussores nostri in amicitiam
redacti per mammonam, recipiant tunc nos in taber-
naculo æterna. Sed quid non timiditas persuadet?
quasi et fugere Scriptura permittat, et redimere præ-
cipiat. Parum denique est, si unus aut alius ita erui-
t. (e) Massaliter totæ ecclesiæ tributum sibi irro-
gaverunt. Nescio dolendum an erubescendum sit,
cum in matricibus (f) beneficiariorum et curioso-

- (5) Ita Rig. de reatu irascar et inimicum. Pamel.
- (6) V. pronuntiationum inseruit Rigalt.; abest a Pam. Rhen. cogitando suppleri jubet; sententiarum.
- (7) Suae Pam.

COMMENTARIUS.

(a) *Antichristo jam instante.* Haud aliter Judas opus
suum in hebdomadas Danielis usque ad decimum Se-
veri annum producens, adventum Antichristi eo
tempore prædixisse videtur. Refert. B. Hieronymus
in Catal. script. et Niceph., lib. V, c. 35. In quo
(inquit ibid. B. Hieron.), erroris arguitur; sed hoc
ideo scripsit, quia magnitudo persecutionis præsen-
tem mundi minabatur occasum. ΡΑΜ.

(b) *Imaginem et monetam ipsius, id est, hominem
christianum.* Ignatius epist. ad Magnesianos: ὁ θεοσε-
βῆς ἀνθρώπος, νόμισμα ὑπὸ τοῦ θεοῦ χαραχθέν. RIC.

CA. XIII. — (c) *Prædam suam aspiciens dicit, De
reatu est.* Concussor scilicet aspiciens nummos, qui-
bus acceptis christianum jam comprehensum dimisit:
Hoc de reatu est, inquit. Hæc merces, inquit, dimissa
a me seclerati. Hoc pretium meæ prævaricationis
perfidiaque.

(d) *Pascam et inimicum.* Verba sunt christiani
tractaturi super redemptione persecutionis, et
oblaturi nummos militi, vel delatori, vel inimico
concutienti. Hæc autem antea erant corruptissima.
Restituimus ex lib. Ursini. RIC.

(e) *Massaliter totæ ecclesiæ tributum sibi irrogave-*

runt. Serie capitum juncta massam fecere vectiga-
lium christianorum. Sic Optatus, lib. II, sub finem:
*Et tamen has plebes coegistis flectere et inclinare cervi-
ces, et serie capitum juncta massam poenitentium facere.*

(f) *Beneficiariorum et curiosorum.* Beneficarii di-
cebantur milites beneficio Principis assumpti ad
officia seu ministeria certa. Itaque apparebant Prin-
cipi, mandatis exsequendis. Ex eorum schola seu cor-
pore erant curiosi, cursus publici curæ præpositi,
qui et stationarii dicebantur, per stationes dispositi.
Iis autem inter cætera hoc numeris injungit lex prima,
C. de Curiosis, *ut crimina judicibus nuntianda memi-
nerint.* Ergo reorum nomina requirebant, ac defere-
bant, ipsos reos sistebant tribunalibus et judicio. Ve-
tus historia passionis Fructuosi episcopi: *Dirixerunt
beneficarii in domum ejus; et paulo post: Cui milites
dixerunt: Veni. Præses te accersit,* etc. Scriptor ano-
nymus vitæ Chrysostomi apud Suidam: ἀλαβόμενος ὑπὸ
τῶν Κουρίστων τὴν πόλιν; et apud Euseb. Histor. eccle-
siast. lib. IX, c. 9: Βενεφικιαρίων ὕβρεις καὶ σεισμοὶ;
hujusmodi autem officia tandem in prævaricationes
et rapinas et concussionem degeneravere, conniven-

rum, (a) inter tabernarios, et lanios, et (b) fures balnearum, et aleones, et lenones, Christiani quoque vectigales continentur. Hanc episcopatus formam Apostoli providentius condiderunt (c) ut regno suo securi frui possent sub obtentu procurandi (1). Scilicet enim (d) talem pacem Christus ad Patrem regrediens, mandavit a militibus per saturnalia redimendam.

CAPUT XIV.

(e) Sed quomodo colligemus, inquis, quomodo dominica solemnia celebrabimus? Uti que quomodo et Apostoli; fide, non pecunia tuti; quæ fides si montem transferre potest, multo magis militem. Esto sapientia, non præmio cautus. (f) Neque enim statim et a populo eris tutus, si officia militaria redemeris. Una ergo tibi et fide, et sapientia, ad tutelam opus est: quibus non adhibitis, et redemptionem tuam potes perdere; adhibitis, haud redemptionem desiderare. Postremo si colligere interdiu non potes, (g) habes noctem, luce Christi luminosa (2)

LECTIONES VARIANTES.

(1) A. Neander conj. v. pacem hic excidisse ac restituendam esse.

A adversus eam. Non potes discurrere per singulos: sit tibi et in tribus Ecclesia. (h) Melius est turbas tuas aliquando non videas, quam addicas. Serva Christo virginem sponsam. Nemo quæstum de ea faciat. Hæc tibi, frater, dura forsitan et intolerabilia videntur. Sed recita Deum dixisse: Qui capit, capiat (Math. XXIX, 12); id est, qui non capit, discedat. Non potest qui pati timet, ejus esse qui passus est. At qui pati non timet, iste perfectus erit in dilectione, utique Dei. Perfecta enim dilectio foras mittit timorem (Joan. IV, 18). Et ideo multi vocati, pauci electi (Math. XXII, 14). Non quaeritur qui latam viam sequi paratus sit, sed qui angustam (Math. VII, 13; Luc., XIII, 24). Et ideo Paracletus necessarius deductor omnium veritatum, exhortator omnium tolerantiarum: quem qui B receperunt, neque fugere persecutionem, neque redimere noverunt, habentes ipsum qui pro nobis erit, sicut locuturus in interrogatione, ita juvaturus in passione.

(2) Luce Christi luminosi then. — Noctem luce Christi luminosam cod. Urs. et Wouav.

COMMENTARIUS.

tibus plerumque hominum pessimorum improbitati beneficiariis et curiosis. Nam et ipsi pensionibus annuis aut mensuribus corrupti, tabernariorum, ganeonum, furum, lenonum scelera dissimulabant; ita ut domi servarent matriculas turpium hujusmodi pactionum. Cum igitur et in Christianos mandata principum sive proconsulum aut præsidum tanquam in facinorosos atrociter exsequerentur, tandem et istis Christiani quoque pecunias pacis pensionibus numerare cæperunt. Hoc Septimius nomini christiano turpe ac pudendum esse ait, in matricibus beneficiariorum et curiosorum, inter ganeones et fures, et tabernarios, et lenones, Christianos quoque vectigales censeret. Ric.

(a) Inter tabernarios, et lanios. Laniorum tabernæ in scriptorum monumentis reperiuntur. Et lanios in matricula tabernariorum censitos nemo ambigit. Itaque mendosum esse videatur, quod hic separatim notantur. Certe in exemplaribus antiquis scriptum fuisse ganeos et juneos, testatur Rhenanus; quasi ganeos dixerit Septimius pro ganeonibus. Sic enim lib. II ad Uxorem, tabernæ adjunxit ganeam: Audiat sane, inquit, audiat aliquid de scena, de taberna, de gança, quod in vulgatis editionibus depravatum antea legebatur, de geenna. Et Ammiani Marcellini lib. XXVIII, ubi legitur, per Janos et fora clamitant, legendum, per ganeas et fora. Verumtamen, cum illius ævi Christianos tantum ab sanguine et cruore abhorruisse sciamus, ut etiam botulis et cæteris hujusmodi eduliis studiosissime abstinerent, facile mihi persuaderi patiar, Tertullianum hoc loco lanios ab generali tabernariorum appellatione exemisse, quo magis negotii, de quo agitur, fœditatem extolleret. Ric.

(b) Fures balnearum: Apol. 44, dicuntur lavantium prædones. Infamis habebatur miles in furto balneario deprehensus, l. fin. D. de fur. noct. vel baln. Contra illas injurias adhibebantur servi qui Capsarii sive ἱματιοφύλακες dicuntur, quique aliis etiam usibus serviebant. Paull., l. III, de off. præf. vig. Unde Lucianus Hippia, Τί ἄν σοι ἐπὶ τούτῳ λέγοιμι, παλαίστρας,

καὶ τὰς κινὰς τῶν ἱματιοφύλακτῶν κατὰσκαύαζες, quid referam præterea palæstras, et communes capsariorum apparatus? Legunt hic nonnulli balneariorum, quod idem est, quam visum Gloss. fur balnearius, βαλανειοκλήπτης. LE PR.

(c) Ut regno suo securi frui possent sub obtentu procurandi. Jam episcopatus in regnum surgebat, si credimus Septimio, adversus Ecclesiam romanam sive catholicam scribenti. Sane Ammianum Marcellinum minime audirem, talibus orta principiis libro XXVII narrantem, nisi Sulpicii Severi supremis Historiæ sacræ verbis etiam atrociora traderentur. Ric.

(d) Talem pacem Christus mandavit a militibus per saturnalia redimendam. Aut scribendum saturnalia, aut dicendum saturnalia munera significari, quæ saturnaliæ celebritatis occasione militibus sive officia lib. proconsulis aut præsidis Christiani mittebant, ut eos haberent æquiores et clementiores... Saturnalia munerum et streuarum dies fuere. Unde illud Martialis, IV:

Saturnalia fructuosiora
Annis non habuit decem Sabellus.

CAP. XIII.—(e) Sed quomodo colligemus? Πῶς συλλέγομεν; Irinæus, lib. III, cap. 3: Confundimus omnes eos qui quoquo modo vel per sui placentiam malam, vel vanam gloriam, vel per cæcitate et malam sententiam, præterquam oportet colligunt. Optatus lib. II: Non enim grex aut populus appellandi fuerant pauci, qui inter quadraginta et quod excurrit basilicas, locum ubi colligerent non habebant. Ric.

(f) Neque enim statim et a populo tutus eris, si officia militaria redemeris. Etsi nummis oblatis concussos illos, beneficiarios et curiosos placaveris, pacemque ab iis redemeris, non statim et a populi furentis rabie tutus eris. Ric.

(g) Habes noctem luce Christi luminosam. Sic liber Ursini. Quod sequitur, adversus eam, prave insertum detrahi velim. Ric.

(h) Melius est turbas tuas aliquando non videas, quam addicas. Nempe tributariæ servituti. Ric.